

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ  
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ  
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ  
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**“ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИК ВА КРЕАТИВЛИК АСОСЛАРИ”  
МОДУЛИ БЎЙИЧА**

**Ў Қ У В – У С Л У Б И Й   М А Ж М У А**

Тузувчилар: п.ф.н., доц. М.Усманбаева  
п.ф.н., доц. Г.Анаркулова  
п.ф.н., доц. Г.Шамарибходжаева

Тошкент – 2015

## **МУНДАРИЖА**

<b>I. ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ .....</b>	<b>3</b>
<b>II. МАЪРУЗАЛАР МАТНИ:</b>	
<b>1-МАВЗУ. ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИКНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ.....</b>	<b>12</b>
<b>2-МАВЗУ. ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ АСОСЛАРИ ВА УНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИ. ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГ ИМИДЖИ.....</b>	<b>23</b>
<b>3-МАВЗУ. ПЕДАГОГИК КРЕАТИВЛИК ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ.....</b>	<b>40</b>
<b>III. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....</b>	<b>46</b>

## I. КИРИШ

### 1.1. Модулнинг мақсади ва вазифалари

**Фанни ўқитишдан мақсад** – тингловчиларнинг педагогик компетентлик, маҳорат ҳамда крaтивлик асослари бўйича билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришдан иборат. Зеро, замонавий шароитда педагог ўқитувчиси ижтимоий жараёнларнинг фаол иштирокчиси сифатида ҳар томонлама етук шахс, мутахассис бўлиши, узлуксиз таълим тизими самарадорлигини оширишда жонбозлик кўрсатиши лозим.

**“Педагогик компетентлик ва крaтивлик асослари” модулининг вазифалари:**

- педагогнинг касбий компетентликка эга бўлишининг таълим-тарбия самарадорлигини оширишдаги аҳамиятини очиб бериш;
- педагогнинг касбий компетентлиги, педагогик маҳорати ҳамда крaтивлиги борасидаги қарашлар моҳиятини ёритиш;
- педагог томонидан касбий компетентлик сифатлари ва педагогик маҳорат элементларининг ўзлаштирилиши, унинг крaтивлик потенциалига эга бўлишининг заруратини асослаш;
- педагогик билимлар тараққиёти тарихида тўпланган касбий компетентлик, педагогик маҳорат ҳамда крaтивлик потенциалига эга бўлишга доир хорижий ва маҳаллий тажрибаларни умумлаштириш;
- тингловчиларни касбий компетентлиги, педагогик маҳорат ҳамда крaтивлиги асослари тўғрисидаги билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш;
- тингловчиларда касбий компетентлиги, педагогик маҳорат ва крaтивлик сифатларини ривожлантириш;
- тингловчиларда педагогик жараёнда юзага келган салбий мазмундаги низоларни бартараф этиш, ижобий мазмундаги низоларни тўғри баҳолаш ва ривожлантириш, ўз устида ишлаш, педагогик тажрибани бойитиш кўникма ҳамда малакаларини такомиллаштириш.

### 1.2. Модулни ўзлаштиришга қўйиладиган талаблар

**“Педагогик компетентлик ва крaтивлик асослари” модулини ўзлаштириш жараёнида тингловчилар:**

- “компетентлик”, “касбий компетентлик”, “педагогик компетентлик”, “маҳорат”, “педагогик маҳорат”, “педагогик қобилият”, “ноёб қобилиятлар”, “низо”, “педагогик низо”, “Индивидуал ривожланиш дастури”, “ўз-ўзини ривожлантириш”, “ўз устида ишлаш”, “ўзини ўзи баҳолаш”, “педагогик рефлексия”, “педагогик релаксация”, “педагогик деонтология”, “педагогик эмпатия”, “педагогик имидж”, “крaтивлик”, “педагогик крaтивлик”, “педагогнинг крaтивлик потенциали” каби **тушунчалар**;

касбий компетентлик негизида акс этувчи сифатлар, ижтимоий, махсус (психологик, методик, информaцион, крaтив, инновaцион ва коммуникaтив), шахсий, технологик ва экстремал компетентлик, педагогик компетентлик ва унинг таркибий асослари, “Индивидуал ривожланиш дастури”, педагогнинг

индивидуал ривожланиш дастури, ўз-ўзини ривожлантириш, ўз устида ишлаш, педагогнинг ўз устида ишлаши босқичлари, ўзини ўзи таҳлил қилиш, ўз-ўзини баҳолаш, педагогик маҳорат қандай муҳим таркибий қисмлари, В.А.Крутецкий томонидан кўрсатилган педагогик қобилият турлари, педагогик мулоқот қандай турлари ва услублари, шахснинг ўз-ўзини баҳолаш омиллар, ўз-ўзини баҳолаш формуласи, педагогик тажрибани ҳосил қилиш ҳамда педагогик низони ҳал этиш йўллари, креативлик негизида намоён бўладиган кўникма-малакалар, креативликка хос энг муҳим сифатлар, креативлик потенциалига эга педагогда намоён бўладиган малакалар ва б.га оид **билимлар**;

- педагогда касбий компетентлик сифатларини шакллантириш, педагогик обрў қозониш, педагогик мулоқотни самарали ташкил этиш шартлари, педагогик қобилиятни самарали ривожлантириш, педагогик тажрибани ҳосил қилиш ва педагогик низоларни оқилона ҳал қилиш йўллари, “Индивидуал ривожланиш дастури”ни, шунингдек, педагогнинг ўз устида ишлаши ва ўзини-ўзи баҳолаш моделларини яратиш, педагогнинг ўз устида ишлаши, ўзини ўзи таҳлил қилиши, ўз-ўзини баҳолаши, педагог ҳамда болаларда креативлик сифатларини ривожлантириш, педагог креативлик потенциалини ривожлантиришга тўсқинлик қилувчи омилларни бартараф этиш чоралари, бу борада самарали методлардан фойдаланиш, педагогнинг креативлик потенциали даражасини аниқлашга доир **кўникма-малакаларни** муваффақиятли ўзлаштира олишлари зарур.

### **1.3. Модулнинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан боғлиқлиги ва узвийлиги**

Модул мазмуни ўқув режадаги “Ўзбекистон Республикаси Президенти асарларида жамият ривожини ва таълим-тарбия масалалари”, “Таълим-тарбия жараёнларини ташкил этишнинг ташкил этишнинг қонунчилик нормалари”, “Электрон педагогика асослари ва педагогнинг шахсий, касбий ахборот майдонини лойиҳалаш”, “Инновацион таълим технологиялари”, “Махсус фанларни ўқитишда замонавий ёндашувлар” ҳамда “Замонавий таълим ва инновацион технологиялар бўйича илғор хорижий тажрибалар” каби ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда тингловчиларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

### **1.4. Модулнинг малака ошириш курсларидаги ўрни**

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар педагогик касбий компетентликни ошириш, педагогик маҳоратга эга бўлиш, педагогик тажрибаларини бойитиш, касбий фаолиятга ижодий ёндашиш, ўз устида ишлаш, касбий такомилга етишиш, ўз-ўзини фаоллаштириш ва ўзида педагогик техникани ривожлантириш орқали таълимнинг сифат ва самарадорлигини юқори босқичга кўтаришга имкон берувчи кўникма, малакаларига эга бўлади.

### 1.5. Модулнинг ҳажми ва мазмуни

Модулни ўқитиш учун 18 соат ҳажмда ўқув юкланмаси ажратилган бўлиб, унинг 6 соати маъруза, 8 соати амалий машғулотлар ва 4 соати мустақил таълим учун мўлжалланган.

T/p	Мавзулар	Назарий	Амалий	Кўчма машғулот	Мустақил таълим
1.	Педагогик компетентликнинг умумий тавсифи	2	-	-	-
2.	Касбий жиҳатдан ўз-ўзини ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш	-	2	-	-
3.	Педагогик маҳорат асослари ва унинг таркибий қисмлари. Замонавий педагог имиджи	2	-	-	-
4.	Педагогик маҳоратни ошириш устида ишлаш	-	2	-	-
5.	Педагогик техника ва касбий фаолиятда ундан самарали фойдаланиш	-	-	-	2
6.	Педагогик релаксация ва уни самарали қўллаш	-	2	-	-
7.	Педагогик маданият ва унинг педагог қиёфасида акс этиши	-	-	-	2
8.	Педагогик креативлик ва унинг ўзига хос жиҳатлари	2	-	-	-
	Педагогда креативлик сифатларини ривожлантириш йўллари ва методлари	-	2	-	-
	Жами	6	8	-	4

## II. АСОСИЙ ҚИСМ

### 2.1. Назарий машғулотлар мазмуни

#### 1-мавзу. Педагог касбий компетентлик моҳияти

“Компетентлик” тушунчасининг моҳияти. Касбий компетентлик. Касбий компетентлик сифатлари (ижтимоий компетентлик, махсус (психологик, методик, информацион, креатив, инновацион ва коммуникатив) компетентлик, шахсий компетентлик, технологик компетентлик, экстремал компетентлик. А.К.Маркова ва Б.Назароваларнинг педагогга хос касбий компетентликнинг таркибий асосларига нисбатан ёндашувлари.

Педагогнинг ўз устида ишлаши. Педагогнинг ўз устида ишлаш босқичлари. Педагогнинг ўз устида ишлаш модели.

Ўзини ўзи таҳлил қилиш. Ўзини ўзи баҳолаш. Ўзини ўзи самарали баҳолаш омиллари. Ўз-ўзини баҳолаш формуласи. Ўзини-ўзи баҳолаш модели.

Педагогнинг ўз-ўзини ривожлантириши. Ўз-ўзини ривожлантириш вазибалари. “Индивидуал ривожланиш дастури”. Педагогнинг индивидуал ривожланиш дастури. Педагог “Индивидуал ривожланиш дастури”нинг таркибий элементлари. Касбий ривожланиш шкаласи.

## **2-мавзу. Педагогик маҳорат асослари ва унинг таркибий қисмлари**

“Маҳорат” ва “педагогик маҳорат” тушунчаларининг мазмуни. Педагогик маҳоратнинг таркибий қисмлари. Педагогик билимдонлик. Билимдон педагогга хос сифатлар. Педагогик рефлексия. Педагогик одоб ва унинг асосий шакллари (касбий-педагогик бурч, педагогик адолат, педагогик деонтология (педагогик мажбурият), педагогик обрў).

Педагогик қобилият ва унга хос устувор хусусиятлар. Педагог шахсида намоён бўлиши зарур бўлган қобилиятлари. В.А.Крутецкий томонидан қайд этилган педагогик қобилият турлари (дидактик, академик, перцептив, нутқ, ташкилотчилик, авторитар, коммуникатив, педагогик хаёл ва диққатни тақсимлай олиш қобилияти). Ноёб қобилиятлар.

Педагогик мулоқот маданияти. Педагогик мулоқот йўналишлари ва услублари (авторитар, демократик, либерал).

Педагогик релаксация. Коммуникатив таъсир кўрсатиш. Педагогик назокат (такт).

Педагогик тажриба ва уни ҳосил қилиш йўллари.

“Низо” ва “педагогик низо” тушунчаларининг моҳияти. Педагогик низога хос белгилар. Педагогик низоларни келтириб чиқарувчи омиллар. педагогик низоларнинг турлари. Педагогик низоларни самарали ҳал этиш йўллари. Педагогик низоларни ҳал этишда қўлланиладиган усуллар. Педагогик низо субъектларига кўрсатиладиган педагогик-психологик ёрдам турлари.

“Имидж ва педагогик имидж.

## **3-мавзу. Креативлик ва педагогик фаолиятда креативликнинг аҳамияти**

“Креативлик” ва “педагогик креативлик” тушунчаларининг моҳияти. Креативлик сифатлари. Болаларда креативликни ривожлантириш шартлари. Шахсда креативликни ривожлантиришга тўсқинлик қиладиган омиллар. Шахс креативлигини ифодаловчи белгилар. Шахс креативлигини аниқловчи психологик тестлар.

Педагогнинг креативлик потенциали. Креативлик потенциалига эга педагогда намоён бўладиган малакалар. Педагогда креативлик потенциалини ривожлантириш методлари. Педагог креатив потенциалининг таркибий асослари. Педагог креатив потенциалини ифодаловчи тамойиллар. Педагогнинг креативлик потенциали даражасини аниқловчи мезонлар. Педагог креатив потенциалининг муҳим даражалари.

Болаларда креативлик сифатларини ривожлантиришга оид Девид Льюис кўрсатмалари.

## II. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Амалий машғулотлар жараёнида тингловчилар мустақил мавзулар асосида “Педагогик компетентлик ва креативлик асослари” модулидан маъруза машғулотларида ўзлаштирган назарий билимларини намоён этиш билан бирга тавсия этилган адабиётлар, Интернет материаллари ёрдамида ОТМ ва педагог фаолияти, шунингдек, тингловчилар касбий компетентлиги сифатини баҳолашга доир тегишли кўникма, малакаларни ўзлаштиради. Тингловчиларнинг хоҳиш-истакларидан келиб чиққан ҳолда амалий машғулотлар давра суҳбати, баҳс-мунозара, беллашув. тақдимот, мини тадқиқот, ишчанлик ўйинлари, викторина каби шаклларда илғор педагогик технологияларга асосланган ҳолда ташкил этилади.

### 2.1. Назорат саволлари:

1. “Компетентлик” тушунчаси қандай маънони англатади?
2. Касбий компетентлик нима?
3. Компетентлик қандай ҳолатларда намоён бўлади?
4. Касбий компетентлик негизида қандай сифатлар акс этади?
5. Ижтимоий компетентлик деганда нимани тушунасиз?
6. Махсус компетентлик негизида қандай компетентликлар кўзга ташланади?
7. Психологик компетентликнинг моҳияти нимадан иборат?
8. Методик компетентликда қандай жиҳатлар акс этади?
9. “Информацион компетентлик” деганда нимани тушунасиз?
10. Креатив компетентлик нима?
11. Инновацион компетентликнинг ўзига хос жиҳатлари нималарда кўринади?
12. Педагогик фаолиятда коммуникатив компетентлик қандай аҳамият касб этади?
13. “Шахсий компетентлик” тушунчаси Сиз учун қандай маънони англатади?
14. Педагогик компетентлик нима?
15. А.К.Маркова педагогик компетентликнинг таркибий асосларини қандай ифодалаган?
16. Б.Назарованинг ёндашувига кўра педагогик компетентлик қандай асослардан таркиб топади?
17. Индивидуал ривожланиш дастури нима?
18. Педагогнинг индивидуал ривожланиш дастурида нималар акс этади?
19. Ўз-ўзини ривожлантириш деганда нимани тушунасиз?
20. Ўз устида ишлаш нима?
21. Педагогнинг ўз устида ишлаш моделида қандай ҳолатлар акс этади?
22. Педагогнинг ўз устида ишлаши қандай босқичларда кечади?
23. Ўзини ўзи таҳлил қилиш деганда нимани тушунасиз?
24. “Ўз-ўзини баҳолаш” тушунчаси қандай маънони англатади?
25. Шахснинг ўз-ўзини баҳолаши қандай омиллар негизида кечади?
26. Ўз-ўзини баҳолаш қандай формула ёрдамида ифодаланади?
27. Ўзини-ўзи баҳолаш моделида қандай ҳолатлар акс этади?
28. “Маҳорат” тушунчаси қандай маънони англатади?
29. Педагогик маҳорат нима?

30. Педагогик маҳорат қандай муҳим таркибий қисмлардан иборат?
31. Педагогик билимдонлик нима ва унга қандай сифатлар хос?
32. “Педагогик рефлексия” деганда нимани тушунасиз?
33. “Педагогик одоб” тушунчаси қандай маънони англатади?
34. Педагогик одобнинг асосий шакллари қайсилар?
35. Педагогик деонтология нима?
36. Педагогик обрў қандай қозонилади?
37. Педагогик қобилият нима?
38. В.А.Крутецкий педагогик қобилиятнинг қандай турларини кўрсатади?
39. Қандай қобилиятлар ноёб қобилиятлар саналади?
40. “Педагогик мулоқот маданияти” деганда нимани тушунасиз?
41. Педагогик эмпатия нима?
42. Педагогик мулоқот қандай турлари ва услублари мавжуд?
43. “Педагогик релаксация” деганда нимани тушунасиз?
44. Педагогик назокат (такт) нима?
45. Педагогик тажриба нима ва у қандай йўллар билан ҳосил қилинади?
46. Педагогик низо нима ва унга хос белгилар қайсилар?
47. Педагогик низо қандай йўллар билан ҳал этилади?
48. “Имидж” ва “педагогик имидж” деганда нимани тушанасиз?
49. “Креативлик” тушунчаси қандай маънони англатади?
50. П.Торренснинг фикрича, креативлик негизида қандай кўникма-малакалар намоён бўлади?
51. Креативликка хос энг муҳим сифатлар қайсилар?
52. Шахснинг креативлик хусусиятлари қайси ёшда кўзга ташланади?
53. Болаларда креативликни ривожлантиришда қандай шартларга амал қилиш зарур?
54. Қандай омиллар шахсда креативликни ривожлантиришга тўсқинлик қилади?
55. П.Торренс шахс креативлиги ўзида қандай белгиларни намоён қилади деб ҳисоблайди?
56. Шахс креативлигини аниқловчи тестлар неча турга бўлинади?
57. Педагогик креативлик нима?
58. “Педагогнинг креативлик потенциали” деганда нимани тушунасиз?
59. Педагог креативлик потенциалига эга бўлиши учун нималарга эътибор қаратиши зарур?
60. Педагогнинг креативлик потенциалини ривожлантиришда қандай методлардан фойдаланиш мумкин?
61. Креативлик потенциалига эга педагог ўзида қандай малакаларни намоён этади?
62. Педагогнинг креативлик потенциали қандай таркибий асосларни ўз ичига олади?
63. Педагогнинг креативлик потенциали қандай тамойилларга таянади?
64. Педагогнинг креативлик потенциали даражасини аниқловчи мезонлар қайсилар саналади?



65. Педагогнинг креативлик потенциалини қандай даражаларда аниқлаш мумкин?

66. Девид Льюис томонидан ишлаб чиқилган амалий кўрсатмалар қандай мақсадга хизмат қилади?

## **2.2. Амалий машғулотлар мазмуни**

Амалий машғулотлар жараёнида тингловчилар мустақил мавзулар асосида “Таълим технологиялари” фанидан маъруза машғулотларида ўзлаштирган назарий билимларини намоён этиш билан бирга тавсия этилган адабиётлар, Интернет материаллари ёрдамида ОТМ ва педагог фаолияти, шунингдек, талабалар касбий компетентлиги сифатини баҳолашга доир тегишли кўникма, малакаларни ўзлаштиради. Тингловчиларнинг хоши-истакларидан келиб чиққан ҳолда амалий машғулотлар давра суҳбати, баҳс-мунозара, беллашув, тақдимот, мини тадқиқот, ишчанлик ўйинлари, викторина каби шаклларда илғор педагогик технологияларга асосланган ҳолда ташкил этилади.

## **2.3. Мустақил таълим**

Мустақил таълим “Таълим технологиялари” модулини ўқитишнинг муҳим таркибий қисми саналади. Уни ташкил этишдан кўзланган мақсад тингловчиларда модул негизида муайян мавзулар бўйича ўзлаштирилган билимларни мустаҳкамлаш, бойитиш билан бирга айрим мавзуларни мустақил ўрганиш, уларни ўрганишга ижодий ёндашиш кўникма, малакаларини ривожлантиришидир. Тингловчилар мустақил таълимни ташкил этиш жараёнида тавсия этилган мавзулар бўйича тақдимот, схема, жадвал, диаграмма, кейс, буклет, плакат, ҳисобот, кроссворд, сканворд, ребус, анаграмма, альбом, мақола, реферат, тарқатма материал ва б. ижодий ишланмаларни тайёрлашлари мумкин. Ишланмаларга ижодий ёндашув, ўзига хослик, ғоявийлик, изчиллик, тугал ечим, эстетик талабларга мослик каби талаблар қўйилади.

## **2.4. Мустақил таълим мавзулари**

1. Педагогик техника ва унинг таркибий элементлари.
2. Педагогик техника усуллари.
3. Педагогик техникага хос методлар.
4. Ёш ўқитувчиларнинг педагогик техникасига хос жузъий камчиликлар ва уларни бартараф этиш.
5. Педагогнинг ташқи қиёфасига қўйиладиган талаблар.
6. Педагогнинг педагогик жараёнларга руҳан тайёрланиши.
7. Руҳий барқарорликка эришиш шартлари.
8. Пантомимиканинг педагогик техникадаги ўрни.
9. Мимика педагогик техниканинг муҳим таркибий қисми сифатида.
10. Педагогик жараёнда жест (қўл ва оёқ ҳаракатлари)дан самарали фойдаланиш.
11. Нутқ техникаси.

12. Педагог нутқини тўғри шакллантириш.
13. Педагог нутқини шакллантиришда тўғри нафас олишнинг аҳамияти.
14. Нафас олиш техникасининг асосий турлари (кифтда нафас олиш, кўкрак-қорин орқали нафас олиш, аралаш нафас олиш).
15. Товушнинг нутқ ҳосил бўлишидаги ўрни ва унга хс хусусиятлар.
16. Дикция, артикуляция ва ритмика.
17. Нутқ маданияти.
18. Педагог нутқининг асосий шакллари.
19. Педагог нутқининг тўғри ташкил этилиш шартлари.
20. Педагогик маданият ва унга хос сифатлар.
21. Педагогик маданиятнинг таркибий элементлари.

## 2.5. Ўқитиш воситалари

- **жихозлар ва ускуналар, мосламалар:** электрон доска-Hitachi, ЛСД-монитор, электрон кўрсаткич (указка), кадоскоп, флипчарт, доска, бўр, маркерлар, магнитлар, А2, А3, А4 қоғозлари;
- **видео-аудио ускуналар:** видеопроектор, видео ва аудиомагнитофон, микрофон, колонкалар;
- **компьютер ва мультимедиа воситалар:** Интернет тизими, компьютер, Dell типдаги проектор, DVD-дискковод, Web-камера.

## III. Ўқув-методик адабиётлар ва электрон таълим ресурсларининг рўйхати

### 3.1. Асосий дарслик ва ўқув қўлланмалар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997.
3. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997.
4. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000.
5. Давлат олий ўқув юртининг намунавий Устави (1999 йил) / Олий таълим. Меъёрий ҳужжатлар тўплами. – Тошкент: Адолат, 2001.
6. Ўзбекистон Республикасида олий таълимнинг меъёрий ҳужжатлари. – Тошкент: Адолат, 2001.
7. Кухарев Н.В. На пути к профессиональному совершенству. – Москва: Просвещение, 1990.
8. Муҳиддинов А.Г. Ўқув жараёнида нутқ фаолияти. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
9. Сайидахмедов Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. – Тошкент: Олий педагогика институти, 2003.
10. Султонова Г.А. Педагогик маҳорат. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2005.

11. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. – Тошкент: Фан, 2006.

12. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технология: назария ва амалиёт. – Тошкент: “Фан”, 2005.

13. Кудратов Т. Нутқ маданияти асослари / Олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1993.

### **3.2. Қўшимча адабиётлар**

1. Букатов В.М., Ершова А.П. Нескучные уроки. Обстоятельное изложение игровых технологий обучения школьников / Пособие для учителей физики, математики, географии, биологии. – Петрозаводск: ПГПИ, 2008.

2. Букатов В.М. Педагогические таинства дидактических игр / 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Центр инноваций и развития, 2003.

3. Панина Т. С., Вавилова Л.Н. Современные способы активизации обучения / Учебное пособие. Под ред. Т.С.Паниной. – 4-е изд., стер. – Москва: Издательский центр “Академия”, 2008.

4. Панфилова А.П. Инновационные педагогические технологии. Активное обучение / Учебное пособие. – Москва: Издательский центр “Академия”, 2009.

5. Психолого-педагогическое сопровождение реализации инновационных образовательных программ / Под ред. Ю.П.Зинченко, И.А.Володарской. – Москва: Изд-во МГУ, 2007.

6. Ситуационный анализ или анатомия Кейс-метода / Под ред. Ю.П.Сурмина. – Киев: Центр инноваций и развития, 2002.

7. Современные образовательные технологии / Учебное пособие. Под ред. Н.В.Бордовской. – 2-е изд., стер. – Москва: КНОРУС, 2011.

8. Ступина С.Б. Технологии интерактивного обучения в высшей школе / Учебно-метод. пособие. – Саратов: Издательский центр “Наука”, 2009.

### **3.3. Электрон таълим ресурслари**

1. [www.tdpu.uz](http://www.tdpu.uz)
2. [www.pedagog.uz](http://www.pedagog.uz)
3. [www.edu.uz](http://www.edu.uz)
4. [www.Ziyonet.uz](http://www.Ziyonet.uz)
5. [www.ziyo.edu.uz](http://www.ziyo.edu.uz)
6. [www.gov.uz](http://www.gov.uz)
7. [www.ziyonet.uz](http://www.ziyonet.uz)
8. [www.istedod.uz](http://www.istedod.uz)
9. [www.cer.uz](http://www.cer.uz)
10. [tdpu-INTRANET.Ped](http://tdpu-INTRANET.Ped)

## II. МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

### 1-МАВЗУ. ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИКНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА МАЗМУНИ

#### Режа:

1. “Компетентлик” тушунчасининг моҳияти.
2. Касбий компетентлик сифатлари.
3. Педагогнинг касбий компетентлиги.

**Таянч тушунчалар:** компетентлик, касбий компетентлик, касбий компетентлик сифатлари, педагогик касбий компетентлик, Индивидуал ривожлантириш дастури, педагогнинг индивидуал ривожланиш дастури, ўз-ўзини ривожлантириш, педагогнинг ўз устида ишлаши, педагогнинг ўз устида ишлаш босқичлари, ўз-ўзини баҳолаш.

#### Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996.
2. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш /Монография. – Т.: Фан, 2004.
3. Муслимов Н.А., Н.Каримова. Касб таълими ўқитувчиларининг амалий компетентлигини шакллантириш технологияси. – Т.: “Иқтисодиёт” нашриёти, 2012.

**“Компетентлик” тушунчасининг моҳияти.** Бозор муносабатлари шароитида меҳнат бозорида устувор ўрин эгаллаган кучли рақобатга бардошли бўлиш ҳар бир мутахассисдан касбий компетентликка эга бўлиш, уни изчил равишда ошириб боришни тақозо этмоқда. Хўш, компетентлик нима? Касбий компетентлик негизида қандай сифатлар акс этади? Педагог ўзида қандай компетентлик сифатларини ёрита олиши зарур. Айни ўринда шу ва шунга ёндош ғоялар юзасидан сўз юритилади.

Инглизча “**competence**” тушунчаси луғавий жиҳатдан бевосита “қобилият” маъносини ифодалайди. Мазмунан эса “фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олиш”ни ёритишга хизмат қилади

“Компетентлик” тушунчаси таълим соҳасига психологларнинг илмий изланишлари натижасида кириб келган. Психологик нуқтаи назардан компетентлик “ноанъанавий вазиятлар, кутилмаган ҳолларда мутахассиснинг ўзини қандай тутиши, мулоқотга киришиши, рақиблар билан ўзаро муносабатларда янги йўл тутиши, ноаниқ вазифаларни бажаришда, зиддиятларга тўла маълумотлардан фойдаланишда, изчил ривожланиб боровчи ва мураккаб жараёнларда ҳаракатланиш режасига эгалик”ни англатади.

**Касбий компетентлик** – мутахассис томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ва уларни амалда юқори даражада қўллай олиниши

Касбий компетентлик мутахассис томонидан алоҳида билим, малакаларнинг эгалланишини эмас, балки ҳар бир мустақил йўналиш бўйича интегратив билимлар ва ҳаракатларнинг ўзлаштирилишини назарда тутди. Шунингдек, компетенция мутахассислик билимларини доимо бойитиб боришни, янги ахборотларни ўрганишни, муҳим ижтимоий талабларни англай олишни, янги маълумотларни излаб топиш, уларни қайта ишлаш ва ўз фаолиятида қўллай билишни тақозо этади.

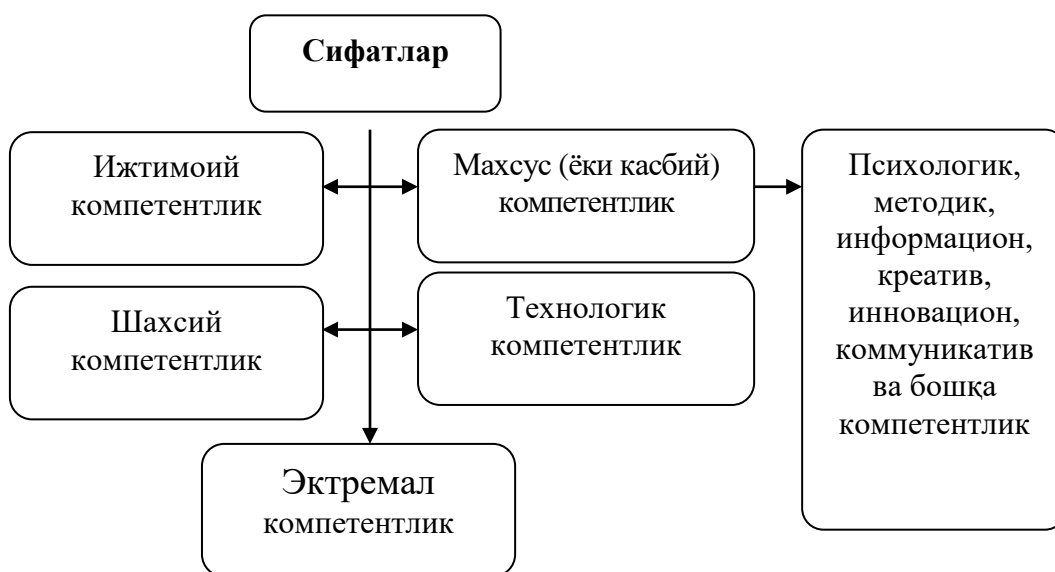
Касбий компетентлик қуйидаги ҳолатларда яққол намоён бўлади:

- мураккаб жараёнларда;
- ноаниқ вазифаларни бажаришда;
- бир-бирига зид маълумотлардан фойдаланишда;
- қутилмаган вазиятда ҳаракат режасига эга бўла олишда

Касбий компетенцияга эга мутахассис:

- ўз билимларини изчил бойитиб боради;
- янги ахборотларни ўзлаштиради;
- давр талабларини чуқур англайди;
- янги билимларни излаб топади;
- уларни қайта ишлайди ва ўз амалий фаолиятида самарали қўллайди

Касбий компетентлик негизда қуйидаги **сифатлар** акс этади:



**1-расм. Касбий компетентлик негизда акс этувчи сифатлар**

Куйида касбий компетентлик негизида акс этувчи сифатларнинг моҳияти қисқача ёритилади.

**1. Ижтимоий компетентлик** – ижтимоий муносабатларда фаоллик кўрсатиш кўникма, малакаларига эгалик, касбий фаолиятда субъектлар билан мулоқотга кириша олиш.

**2. Махсус компетентлик** – касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш, касбий-педагогик вазифаларни оқилона ҳал қилиш, фаолияти натижаларини реал баҳолаш, БКМни изчил ривожлантириб бориш бўлиб, ушбу компетентлик негизида психологик, методик, информацион, креатив, инновацион ва коммуникатив компетентлик кўзга ташланади. Улар ўзида куйидаги мазмунни ифодалайди:

**1) психологик компетентлик** – педагогик жараёнда соғлом психологик муҳитни ярата олиш, талабалар ва таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари билан ижобий мулоқотни ташкил этиш, турли салбий психологик зиддиятларни ўз вақтида англай олиш ва бартараф эта олиш;

**2) методик компетентлик** – педагогик жараёни методик жиҳатдан оқилона ташкил этиш, таълим ёки тарбиявий фаолият шакллари тўғри белгилаш, метод ва воситаларни мақсадга мувофиқ танлай олиш, методларни самарали қўллаш олиш, воситаларни муваффақиятли қўллаш;

**3) информацион компетентлик** – ахборот муҳитида зарур, муҳим, керакли, фойдали маълумотларни излаш, йиғиш, саралаш, қайта ишлаш ва улардан мақсадли, ўринли, самарали фойдаланиш;

**4) креатив компетентлик** – педагогик фаолиятга нисбатан танқидий ва ижодий ёндашиш, ўзининг ижодкорлик малакаларига эгалигини намоёниш эта олиш;

**5) инновацион компетентлик** – педагогик жараёни такомиллаштириш, таълим сифатини яхшилаш, тарбия жараёнининг самарадорлигини оширишга доир янги ғояларни илгари суриш, уларни амалиётга муваффақиятли татбиқ этиш;

**6) коммуникатив компетентлик** – таълим жараёнининг барча иштирокчилари, жумладан, талабалар билан самимий мулоқотда бўлиш, уларни тинглай билиш, уларга ижобий таъсир кўрсата олиш.

**3. Шахсий компетентлик** – изчил равишда касбий ўсишга эришиш, малака даражасини ошириб бориш, касбий фаолиятда ўз ички имкониятларини намоён қилиш.

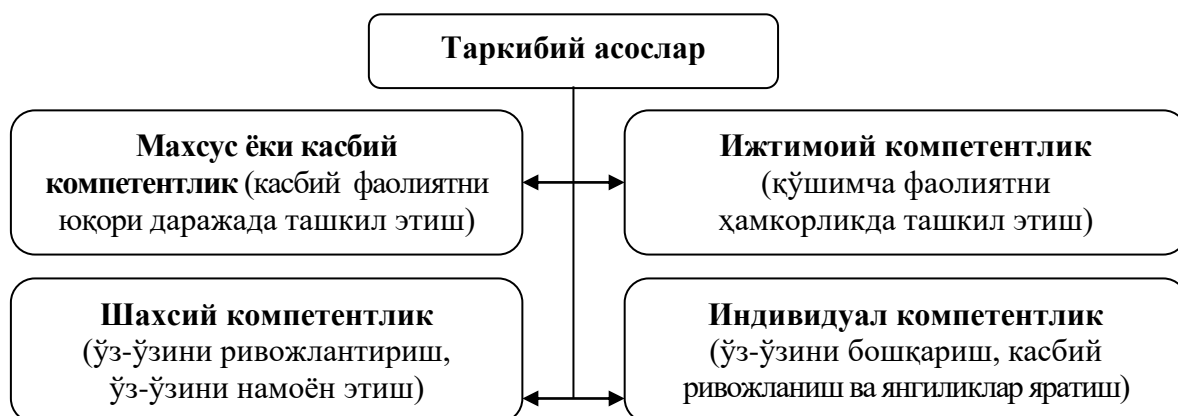
**4. Технологик компетентлик** – касбий-педагогик БКМни бойитадиган илғор технологияларни ўзлаштириш, замонавий восита, техника ва технологиялардан фойдалана олиш.

**5. Экстремал компетентлик** – фавқулотда вазиятлар (табiiй офатлар, технологик жараён ишдан чиққан)да, педагогик низолар юзага келганда оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эгалик.

Бир қатор тадқиқотларда бевосита педагогга хос касбий компетентлик ва унинг ўзига хос жиҳатлари ўрганилган. Ана шундай тадқиқотлар сирасига

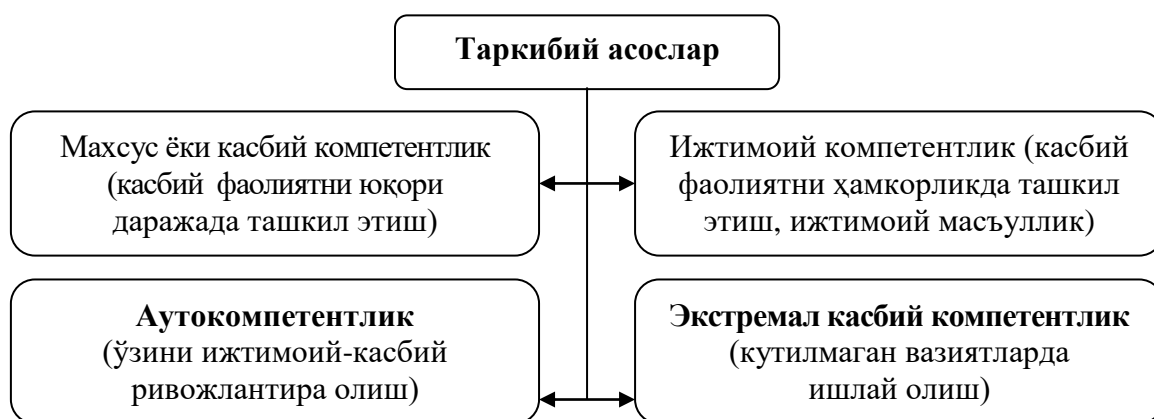
А.К.Маркова ва Б.Назаровалар томонидан олиб борилган изланишларни киритиш мумкин.

Ўз тадқиқотларида А.К.Маркова педагогнинг касбий компетентлиги қуйидаги таркибий асослардан иборат эканлиги айтилади:



**2-расм. Педагогик компетентликнинг муҳим таркибий асослари (А.К.Маркова)**

Ўзбекистон шароитида ҳам педагогга хос касбий компетентлик, унинг ўзига хос жиҳатлари ўранилган бўлиб, улар орасида Б.Назарова томонидан олиб борилган тадқиқот ўзига хос аҳамият касб этади. Тадқиқотчининг фикрига кўра педагогга хос касбий компетентлик негизида қуйидаги таркибий асослар ташкил этади:



**3-расм. Педагогик компетентликнинг муҳим таркибий асослари (Б.Назарова)**

Касбий (шу жумладан, педагогик) компетентликка эга бўлишда **ўз устида ишлаш** ва **ўз-ўзини ривожлантириш** муҳим аҳамиятга эга. Ўз-ўзини ривожлантириш вазифалари **ўзини ўзи таҳлил қилиш** ва **ўзини ўзи баҳолаш** орқали аниқланади.

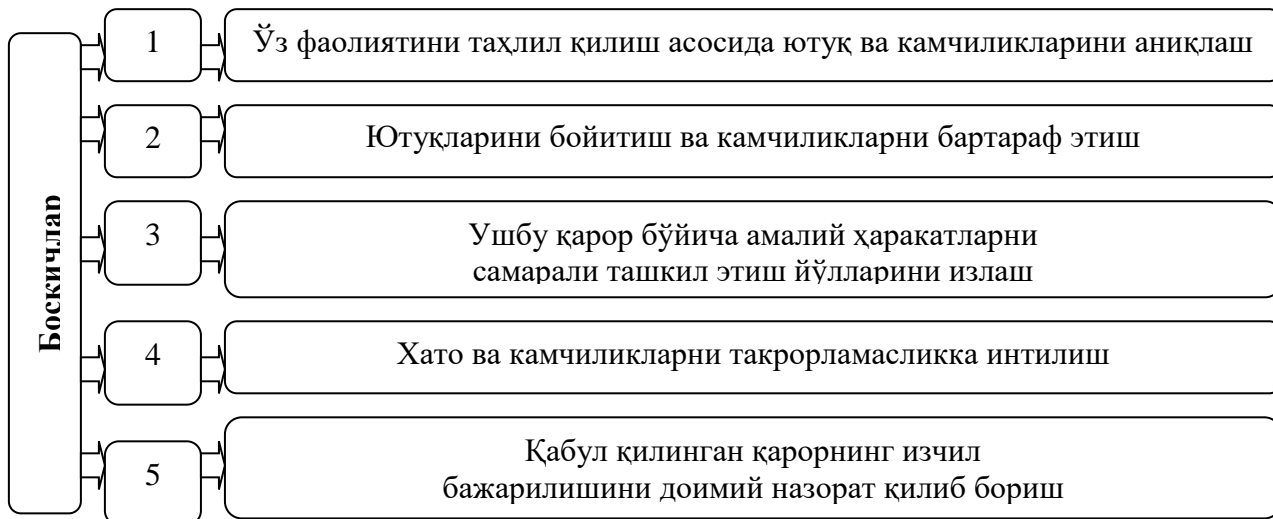


Ўз устида ишлаш қуйидагиларда кўринади:

- касбий БКМни такомиллаштириб бориш;

- фаолиятга танқидий ва ижодий ёндашиш;
- касбий ва ижодий ҳамкорликка эришиш;
- ишчанлик қобилиятини ривожлантириш;
- салбий одатларни бартараф этиб бориш;
- ижобий сифатларни ўзлаштириш.

Педагогнинг ўз устида ишлаши бир неча босқичда кечади. Улар:



#### 4-расм. Педагогнинг ўз устида ишлаш босқичлари

Педагогнинг мутахассис сифатида:

- аниқ мақсад, интилиш асосида педагогик жараёни такомиллаштириш;
- педагогик жараён самардорлигини, ўзининг ишчанлик фаоллигини ошириш;
- изчил равишда янгиланиб бораётган педагогик билимларни ўзлаштириш;
- илғор технология, метод ҳамда воситалардан хабардор бўлиш;
- фаолиятига фан-техниканинг сўнгги янгиликларини самарали тадбиқ этиш;
- касбий кўникма ва малакаларини такомиллаштириш;
- салбий педагогик низоларнинг олдини олиш, бартараф этиш чораларини излаш йўлида олиб борадиган амалий ҳаракати унинг ўз устида ишлашини ифодалайди.

Педагогларнинг ўз устида ишлашида изчил, самарали ишлашларида фаолиятга лойиҳали ёндаша олишлари кўл келади. Уларнинг лойиҳали ёндашув асосида қуйидаги моделни шакллантира олишлари мақсадга мувофиқдир. Моделда ўз устида ишлаш босқичлари ва ҳар бир босқичда амалга ошириладиган вазифалар қайд этилади. Ҳар бир босқич учун белгиланган вазифаларнинг самарали ҳал этилиши навбатдаги босқичга ўтиш имконини беради. Маълум босқич вазифалари ҳал этилгач, педагог бу ҳолатни алоҳида бандда қайд этади (1-жадвал):



## 1-жадвал. Педагогнинг ўз устида ишлаш модели

Босқичлар	Уларда амалга ошириладиган вазифалар	Қайдлар
1-босқич		
2-босқич		
3-босқич		
4-босқич		
5-босқич		

Педагогнинг касбий компетентликка эга бўлишида ўзини ўзи таҳлил қила олиши ҳам аҳамиятли саналади.

**Ўзини ўзи таҳлил қилиш** педагог томонидан касбий фаолиятда ташкил этаётган ўз амалий ҳаракатлари моҳиятининг ўрганилишидир

Ўзини ўзи таҳлил қилиш орқали педагог ўзини ўзи объектив баҳолаш имкониятига эга бўлади. Зеро, педагогларнинг касбий компетентлик сифатларига эга бўлишида уларнинг ўз-ўзини баҳолаш малакаларига эгаллиги ҳам муҳимдир.

**Ўзини ўзи баҳолаш (ЎЎБ)** – шахснинг ўз-ўзини таҳлил қилиши орқали ўзига баҳо бериши. **Ўзини ўзи баҳолаш** субъект учун шахсий имкониятларини ҳисоб-китоб қилиш, ўзига объектив баҳо бериш, ўзидан қониқишни таъминлайди

**Ўз-ўзини баҳолаш** шахснинг қобилиятини ўз кучи билан юзага чиқишига ёрдамлашиши зарур. Ўз-ўзини баҳолаш қийин, лекин шахсни бунга бевосита тайёрлаш мумкин. Ҳар қандай мутахассисда бўлгани каби педагогнинг ҳам ўзини ўзи самарали баҳолай олишига бир қатор омиллар таъсир кўрсатади.

**Ўзини ўзи самарали баҳолаш омиллари:**

1. Ўзини тушуниш (ўзи ҳақида аниқ маълумотларга эга бўлиш).
2. Шахс сифатида ўз қадр-қимматини англаш (ўзи тўғрисидаги ижобий маълумотларни тўплаш).
3. Ўзини-ўзи назорат қилиш (ўзи тўғрисидаги шахсий фикрнинг атрофдагилар томонидан унга берилаётган баҳога мос келиши).

Ўз-ўзини баҳолаш даражаси шахснинг ўз-ўзидан қониқиши ёки қониқмаслигини белгилаб беради. Бунда ўз-ўзини баҳолаш кўрсаткичлари шахс

имкониятларига мос келиши лозим. Ўзини ўзи ошириб ёки пасайтириб кўрсатиш ўз-ўзини баҳолаш кўрсаткичларининг нотўғри бўлишига олиб келади.

Кўплаб манбаларда шахс томонидан ўз-ўзини баҳолаш қуйидаги формула асосида аниқланиши кўрсатилган:

**ЎЎБ = ютуқлар / ўзини юқори баҳолашга интилиш**  
(ёки **ЎЎБ = Ю / ЎЮБИ**)

Формулага кўра, қандайдир ютуққа эришгач, шахс томонидан ўзини ўзи юқори баҳолаш (ютуқлар ҳиссасини ошириш) ёки ўзига нисбатан кўяётган талабларни пасайтириш рўй беради.

Бизнинг фикримизча, ЎЎБда холисликка эришишда қуйидаги формула ҳам қўл келади:

$$\text{ЎЎБ} = \text{ютуқлар} / \text{ўз-ўзини ривожлантириш вазифалари} \\ (\text{ёки } \text{ЎЎБ} = \text{Ю} / \text{ЎЎРВ})$$

Ушбу формула билан ишлашда педагог қуйидаги ўзини-ўзи баҳолаш моделига таяниб иш кўриши мумкин (2-жадвал):

**2-жадвал. Ўзини-ўзи баҳолаш модели**

№	Мавжуд ютуқлар	Ўз-ўзини ривожлантириш вазифалари
1.		
2.		
3.		
...		

Ушбу модел асосида ўз-ўзини баҳолаш ниҳоятда осон кечади. Борди-ю, эришилган ютуқлар сони ўз-ўзини ривожлантириш вазифаларига нисбатан кўп (1 дан катта) бўлса, у ҳолда педагог юқори даражада касбий компетентликни намоён этади. Борди-ю, ютуқлар ва белгиланган ўзини ўзи ривожлантириш вазифалари ўзаро (1 га) тенг бўлса, у ҳолда у ўзида ўрта даражадаги касбий компетентликни ифодалайди. Агарда, ютуқлар сони белгиланган ривожлантириш вазифаларидан кам (1 дан кичик ёки 0 га тенг) бўлса, у ҳолда педагогнинг касбий компетентлик даражаси паст ҳисобланади ва бу ҳолат педагогдан ўз касбий компетентлигини ривожлантиришга жиддий эътибор беришини талаб қилади.

Формулада “ўзини ўзи ривожлантириш вазифалари” жумласи қўлланилган экан, энг аввало, ўзини ўзи ривожлантириш нима эканлигини тушуниш олиш лозим.

**Ўз-ўзини ривожлантириш** – шахснинг ўзида касбий тажриба, малака ва маҳоратни такомиллаштириш йўлида аниқ мақсад ва пухта ўйланган вазифалар асосида мустақил равишда амалий ҳаракатларни ташкил этиши

Бир қатор тадқиқотларда мутахассис, шу жумладан, педагогнинг ўз-ўзини ривожлантиришида “Индивидуал ривожланиш дастури” қўл келиши айтилади.

**Индивидуал ривожланиш дастури (ИРД)** – ҳар бир шахс ёки мутахассиснинг ўзида маълум сифат, БКМ, касбий компетентликни шакллантириш ва ривожлантириш эҳтиёжлари асосида ишлаб чиқилган шахсий-амалий характердаги дастур

Ушбу дастурда касбий фаолиятни ташкил этиш учун зарур бўлган БКМ ҳамда касбий компетентлик сифатларини шакллантириш ва ривожлантириш муддатлари белгиланади.

Ҳар қандай мутахассис каби педагог ҳам ўзи учун шахсий-амалий характерга эга “Индивидуал ривожланиш дастури”ни ишлаб чиқа олиши, у асосида педагогик фаолиятни йўлга қўйиши зарур.

**Педагогнинг индивидуал ривожланиш дастури** – мутахассис сифатида педагогнинг индивидуал равишда ўзида у ёки бу касбий-педагогик сифат, билим, кўникма, малакалар, касбий компетентлик сифатларини шакллантириш ва ривожлантириш эҳтиёжларига таянган ҳолда ишлаб чиққан шахсий-амалий характердаги дастури

Педагог томонидан ишлаб чиқиладиган “Индивидуал ривожланиш дастури” қуйидаги таркибий элементлардан таркиб топади:

- педагогик билимлар;
- 1) психологик билимлар;
- 2) мутахассислик билимлари;
- 3) дидактик малакалар;
- 4) тарбиявий ишларни ташкил этиш малакалари;
- 5) руҳиятнинг касбий аҳамиятга эга хусусиятлари ва шахсий сифатлар;
- 6) ўз-ўзини ривожлантириш мақсадлари;
- 7) ўз-ўзини ривожлантириш учун топшириқлар

Қуйидаги педагогнинг “Индивидуал ривожлантириш дастури”нинг намунаси келтирилади (4-жадвал):

**3-жадвал. Индивидуал ривожлантириш дастури**

Билим, малака ва шахсий сифатлар	Мавжуд даража	Истиқбол вазифалар
Педагогик билимлар		
Психологик билимлар		
Мутахассислик билимлари		
Дидактик малакалар: билишга оид (гностик) лойиҳалаш ижодий-амалий (конструктив) тадқиқотчилик мулоқотга кирувчанлик (коммуникатив) ташкilotчилик изчилликни таъминловчи (процессуал) техник-технологик малакалар		
Тарбиявий ишларни ташкил этиш малакалари: билишга оид (гностик) лойиҳалаш малакалари ижодий-амалий (конструктив) тадқиқотчилик мулоқотга кирувчанлик (коммуникатив)		

ташкilotчилик изчилликни таъминловчи (процессуал) техник-технологик малакалар		
Рухиятнинг касбий аҳамиятга эга хусусиятлари ва шахсий сифатлар: педагогик фикрлаш тизимлилик мослашувчанлик мобиллик ижодкорлик ҳозиржавоблик ҳиссий ривожланганлик педагогик рефлексия		
Ўз-ўзини ривожлантириш мақсадлари		
Ўз-ўзини ривожлантириш учун топшириқлар		

Педагогнинг касбий жиҳатдан ривожланиш даражасини яна қуйидаги шкала ёрдамида ҳам аниқлаш мумкин (4-жадвал):

#### 4-жадвал. Касбий ривожланиш шкаласи

№	Касбий компетентлик сифатлари	Шкала кўрсаткичлари									
		10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
<b>1. Ижтимоий компетентлик</b>											
1)	ижтимоий ташкилотлар ва субъектлар билан ўзаро муносабатда бўла олиш кўникма, малакаларига эгалик										
2)	касбий мулоқот ва хатти-ҳаракат услубларини ўзлаштира олганлик										
<b>2. Шахсий компетентлик</b>											
1)	доимий равишда касбий ўсишга эришиш ва касбий малакани ошириб бориш										
2)	касбий фаолиятда ўз ички имкониятларини рўёбга чиқара олиш										
<b>3. Махсус компетентлик</b>											
1)	мустақил равишда касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш										
2)	одатий касбий-педагогик										

	вазифаларни тўғри ҳал қилиш ва ўз меҳнатининг натижаларини реал баҳолаш малакасига эгалик									
3)	мутахассислиги бўйича янги билим ва кўникмаларни мустақил равишда изчил ўзлаштириб бориш қобилиятига эгалик									
<b>4. Технологик компетентлик</b>										
1)	касбий-педагогик билим, кўникма ва малакаларни бойтадиган илғор технологияларни ўзлаштириш қобилиятига эгалик									
2)	замонавий дидактик воситалар (техник воситалар, ўқув қуроллари)дан фойдаланиш малакасига эгалик									
<b>5. Экстремал компетентлик</b>										
1)	фавкулотда ҳолатларда (табiiй офатлар содир бўлганда, технологик жараён ишдан чиққанда) оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эгалик									
2)	муаммоли вазиятларда (педагогик зиддиятлар юзага келганда) оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эгалик									

Шундай қилиб, бозор муносабатлари шароитида меҳнат бозорида юзага келадиган кучли рақобатга бардошли бўлиш эҳтиёжи ҳар бир мутахассисни ўзида касбий компетентлик ва унга хос сифатларни таркиб топтиришга

ундайди. Луғавий жиҳатдан “қобилият”, мазмунан эса “фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олиш” маъносини англатувчи компетентлик негизида муайян сифатлар намоён бўлади. Хусусан, педагогга хос касбий компетентлик негизида ижтимоий, махсус (психологик, методик, информაციон, креатив, инновацион ҳамда коммуникатив), шахсий, технологик ва экстремал компетентлик каби сифатлар акс этади. Бир қатор, хусусан, А.К.Маркова ҳамда Б.Назароваларнинг тадқиқотларида педагогик компетентликнинг таркибий асослари қайд этиб ўтилган. Педагогнинг касбий компетенцияси педагогик (ўқув ва тарбия) жараёни самарали, муваффақиятли ташкил этилишини таъминлайди. Касбий компетенцияга эга бўлиш учун педагог ўз-ўзини изчил ривожлантириб боришга эътиборни қаратиши зарур. Ўз-ўзини ривожлантиришда педагогга “Индивидуал ривожланиш дастури” қўл келади. Зеро, ушбу дастурда педагогда мавжуд бўлган компетентлик сифатлари ва ривожлантириш зарур бўлган сифат, БКМни аниқ, холис ифодалаш мумкин.

### Назорат учун саволлар:

1. “Компетентлик” тушунчаси қандай маънони англатади?
2. Касбий компетентлик нима?
3. Компетентлик қандай ҳолатларда намоён бўлади?
4. Касбий компетентлик негизида қандай сифатлар акс этади?
5. Ижтимоий компетентлик деганда нимани тушунасиз?
6. Махсус компетентлик негизида қандай компетентликлар кўзга ташланади?
7. Психологик компетентликнинг моҳияти нимадан иборат?
8. Методик компетентликда қандай жиҳатлар акс этади?
9. “Информацион компетентлик” деганда нимани тушунасиз?
10. Креатив компетентлик нима?
11. Инновацион компетентликнинг ўзига хос жиҳатлари нималарда кўринади?
12. Педагогик фаолиятда коммуникатив компетентлик қандай аҳамият касб этади?
13. “Шахсий компетентлик” тушунчаси Сиз учун қандай маънони англатади?
14. Педагогик компетентлик нима?
15. А.К.Маркова педагогик компетентликнинг таркибий асосларини қандай ифодалаган?
16. Б.Назарованинг ёндашувига кўра педагогик компетентлик қандай асослардан таркиб топади?
17. Индивидуал ривожланиш дастури нима?
18. Педагогнинг индивидуал ривожланиш дастурида нималар акс этади?
19. Ўз-ўзини ривожлантириш деганда нимани тушунасиз?
20. Ўз устида ишлаш нима?
21. Педагогнинг ўз устида ишлаш моделида қандай ҳолатлар акс этади?
22. Педагогнинг ўз устида ишлаши қандай босқичларда кечади?
23. Ўзини ўзи таҳлил қилиш деганда нимани тушунасиз?
24. “Ўз-ўзини баҳолаш” тушунчаси қандай маънони англатади?

25. Шахсининг ўз-ўзини баҳолаши қандай омиллар негизида кечади?
26. Ўз-ўзини баҳолаш қандай формула ёрдамида ифодаланади?
27. Ўзини-ўзи баҳолаш моделида қандай ҳолатлар акс этади?

## **2-МАВЗУ. ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ АСОСЛАРИ ВА УНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИ**

### **Режа:**

1. Педагогик маҳоратнинг таркибий қисмлари.
2. Педагогнинг коммуникатив компетентлиги.
3. Ўқув жараёнини самарали бошқариш ва педагогик низоларни ҳал этиш.
4. Замонавий педагог имиджи.

**Таянч тушунчалар:** маҳорат, педагогик маҳорат, педагогик маҳоратнинг таркибий қисмлари, педагогик билимдонлик, педагогик рефлексия, педагогик одоб, педагогик одобнинг асосий шакллари, педагогик обрў, педагогик қобилият, педагогик қобилият турлари, педагогик мулоқот маданияти, педагогик мулоқот турлари, педагогик мулоқот услублари, педагогик ҳамдардлик, педагогик релаксация, педагогик назокат (такт), педагогик тажриба, низо, педагогик низо, педагогик низо турлари, педагогик низоларни ҳал қилиш йўллари.

### **Фойдаланиш учун адабиётлар:**

1. Муҳиддинов А.Г. Ўқув жараёнида нутқ фаолияти. – Т.: Ўқитувчи, 1995.
2. Сайидахмедов Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. – Т.: ОПИ, 2003.
3. Султонова Г.А. Педагогик маҳорат. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2005.
4. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари / ОЎЮ учун ўқув кўлл. – Т.: “Педагог”, 1993.
5. Husanov B., G’ulomov V. Muomala madaniyati / Darslik. – Т.: “Iqtisod-moliya”, 2009.

“Педагогик маҳорат” тушунчаси ўтган асрнинг 80-90-йилларида илмий-педагогик жиҳатдан асосланиб, ОТМда мустақил фан сифатида ўқитила бошлаган. “Педагогик технология” фани ўқитила бошлагач эса “Педагогик маҳорат” фанининг асослари унинг мазмунига сингдириб юборилди.

Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимида “Педагогик компетентлик ва ва креативлик асослари” модули негизида тингловчиларни педагогик маҳорат асослар билан таништириш мақсадга мувофиқдир. Зеро, тингловчилар томонидан педагогик маҳоратнинг таркибий элементлари билан таништириш, уларда педагогик техника, нутқ маданияти, педагогик деонтология, коммуникатив қобилият, педагогик низо, шунингдек, замонавий педагогнинг имиджи тўғрисидаги маълумотларнинг ўзлаштирилиши ва мазкур билимлар негизида зарур малакаларнинг

Ўзлаштирилиши ОТМда ташкил этиладиган педагогик жараён сифатини яхшилаш, самарадорлигини таъминлашни кафолатлайди.

“Педагогик компетентлик ва ва креативлик асослари” модули бўйича тингловчиларни педагогик маҳорат ва унинг таркибий элементлари билан таништириш жараёнида қуйидаги вазифалар ҳал қилинади: тингловчиларни педагогик маҳоратнинг таркибий қисмларига доир назарий билимлар билан қуроллантириш; уларда педагогик фаолиятни оқилона ташкил этиш, педагогик жараённи самарали йўлга қўйиш кўникма ва малакаларини ривожлантириш; тингловчиларнинг педагогик ва нутқ техникасига эга бўлишларини таъминлаш; уларда педагогик деонтология ва педагогик маданият сифатларини таркиб топтириш, педагогик қобилиятни ривожлантириш; тингловчилар томонидан педагогик мулоқот, педагогик назорат (такт) ва педагогик таъсир кўрсатиш малакаларини етарли даражада ўзлаштирилишини таъминлаш; уларда педагогик маданият сифатларини шакллантириш.

Олий таълим муассасалари педагогларининг касбий маҳоратлари ҳақида сўз юритишдан аввал “маҳорат” ва “педагогик маҳорат” тушунчаларининг моҳияти билан танишиб олиш мақсадга мувофиқдир.

**Маҳорат** (а. “маҳорат” – мохирлик, усталик, эпчиллик) – бир иш ёки фаолиятни юксак даражада, ҳеч бир қийинчиликсиз, ўта мохирлик билан бажариш.

**Педагогик маҳорат** – педагогнинг педагогик жараённи ташкилий, методик, руҳий ва субъектив жиҳатдан ўта мохирлик, усталик билан ташкил этиш ҳамда бошқариш қобилияти ва малакасига эгаллиги

Педагогнинг маҳорати бевосита касбий-педагогик фаолиятда кўринади. Шу сабабли у педагогик жараённинг умумий моҳиятини чуқур англай олиши, бу жараёнда устувор аҳамият касб этадиган қонуниятлардан хабардор бўлиши, педагогик фаолиятни самарали ташкил этиш механизмларини пухта эгаллай билиши лозим.

Педагогик маҳорат яхлит тизим бўлиб, унинг таркибида бир қатор сифатлар кўзга ташланади. Жумладан:





Педагогик маҳоратнинг асосини педагогик билимдонлик ташкил этади.

**Педагогик билимдонлик** – педагогнинг касбий фаолиятни мавжуд ижтимоий талаб, ҳуқуқий меъёр ва стандартларга мувофиқ ташкил этишга бўлган қобиллиги, касбий тайёргарлик даражаси

Билимдон педагог мутахассис сифатида педагогик жараён ва муносабатларни мақсадга мувофиқ самарали шакл, усул ҳамда воситаларини етарли даражада ўзлаштира олган бўлиши зарур. Қуйидаги сифатлар билимдон педагогга хос саналади:

**Билимдон педагогга хос сифатлар:**

- ижтимоий субъектлар билан ўзаро алоқада, маданий мулоқотда бўлиш;
- мутахассислик йўналиши бўйича ахборотларни излаш, топиш, уларни таълим мазмунига таянган ҳолда қайта ишлаш ва касбий фаолият жараёнида
  - улардан самарали фойдалана билиш;
- ўқув ахборотларини талабаларга етказиб бера олиш

Педагогнинг касбий билимдонлигида талаба билан субъектив муносабат ўрната олиш; педагогик жараёнлар моҳияти, педагогик воқеликни изчил идрок қила билиш; жаҳон педагогик маданияти асосларини ҳамда миллий педагогик тажрибани ўрганиш, уларни интеграциялаштириш асосида ўз фаолиятига татбиқ этиш; инновацион янгиликлар билан доимий хабардор бўлиш; шахсий тажрибаларни умумлаштириш ва талабаларга узатиш; касбий фидоийлик ҳамда педагогик технологияларни эгаллаш борасидаги БКМнинг ўзлаштирилганлиги намоён бўлади.

Педагогик билимдонлик негизида, яна шунингдек, педагогик рефлексия (лот. “reflexio” – ортга қайтиш, акс этиш) ҳам кўзга ташланади. Манбаларда “рефлексия” тушунчаси “кишининг ўз хатти-ҳаракатлари ва уларнинг асосларини тушуниб етиши, фаҳмлашига қаратилган назарий фаолияти; билишнинг алоҳида фаолияти”, “шахсий кечинмалари, ҳис-туйғулари ва ўй-хаёллари моҳиятини фикрлаш орқали англаш” сифатида талқин этилади.

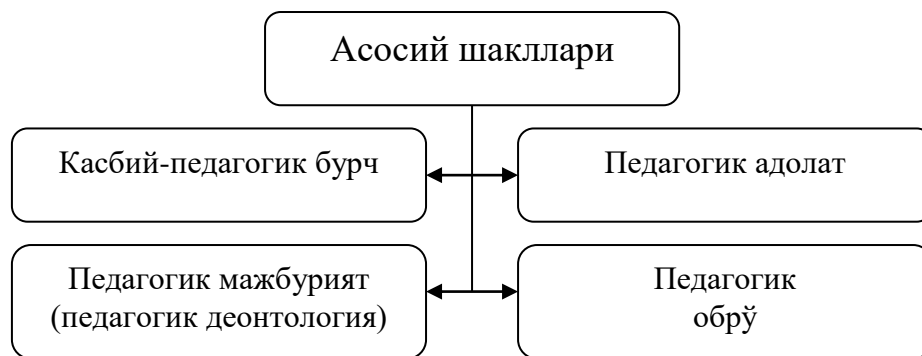
**Педагогик рефлексия** – педагогнинг шахс онги моҳияти, вазифалари, қадриятлари, қизиқишлари, рағбатлантирувчи омиллар, фикрлаш, идрок, қарорлар қабул қилиш, ҳиссий таъсирланиш, хатти-ҳаракатлари ва бошқаларнинг моҳиятини англаб етиши

Педагог фаолиятида унинг одоби ҳам яққол акс этади. Қолаверса, педагогик одоб таълим ва тарбия жараёнлари муваффақиятини таъминловчи муҳим талаб ҳамда омиллардан бири саналади.

**Педагогик одоб** – педагог олдига унинг ўзига, касбига, жамиятга, талабаларга ва ўқув-тарбия жараёнининг бошқа иштирокчиларига муносабатда бўлишига нисбатан қўйиладиган ахлоқий талаблар тизими

Мазкур талаблар педагог томонидан ташкил этиладиган педагогик меҳнат, фаолият жараёнини ошқарувчи муҳим омил ҳисобланади. Педагог одоб талабларининг тизими педагог томонидан касбий бурчни адо этиш, жамият, педагогик жамоа ва талаба олдидаги ахлоқий мажбуриятларини бажаришида ўзига хос аҳамият касб этади.

Педагогик одоб педагогик ахлоқ ва педагогик жараёнда намоён бўладиган ахлоқий қадриятлар каби асосий категорияларнинг моҳиятини ёритишда етакчи ўрин тутаяди. Педагог фаолиятида ҳам барча умуминсоний ва миллий ахлоқий қадриятлар етакчи ўрин тутаяди. Бироқ, шундай бўлишига қарамай, педагогик одоб сирасида педагогик қарашларни, педагогик фаолият ва муносабатни ифодаловчи муҳим категориялар асосий ўринни эгаллайди:



### **Педагогик одобнинг асосий шакллари**

**1. Касбий-педагогик бурч.** Эзгулик ва ёвузлик, адолат ва адолатсизлик, тўғрисиўзлик ва ёлғончилик, раҳмдиллик ва шафқатсизлик, кўнгли оқлик ва кўнгли қоралик, ватанпарварлик ва ватанфурушлик, тинчлик ва уруш каби умуминсоний ахлоқий қадриятлар инсонлар ҳаёти, турмуш тарзи ва хатти-ҳаракатларида ўзига хос ўлчов бўлиб хизмат қилади. Педагогик фаолиятда ҳам педагог ушбу қадриятларни улуғлай олиши, уларга таянган ҳолда фаолиятни ташкил этиши лозим. Шунингдек, ҳар бир педагог касбий-педагогик бурчини тўла англай олиши, уни адо этиш йўлида амалий ҳаракатларни ташкил эта билиши зарур. Педагог томонидан жамият, унинг аъзолари, педагогик ва талабалар жамоаси олдида қандай вазифаларни бажариши зарурлигини, касбий-педагогик бурчни бажаришда қандай тамойилларга таянишни аниқ белгилаб олиниши ҳам шахс, ҳам мутахассис ва фуқаро сифатида ўз мавқеини мустақил белгилаш имкониятини яратаяди. Агарда у ўз касбий фаолиятини мавжуд ахлоқий тамойилларга мувофиқ ташкил эта олса, у ҳолда ўз-ўзига бўлган ҳурмати ортади, ўз кучига ишонч пайдо бўлади. Бу эса педагогни янгидан янги ютуқларни қўлга киритишга рағбатлантиради. Агарда борди-ю, педагог касбий-педагогик бурчини

англаса-да, бироқ, уни мавжуд ахлоқий талабларга мувофиқ ташкил эта олмаса, у ҳолда, энг аввало, ўзига бўлган ҳурматни йўқотади, ўзини шахс сифатида юқори баҳолай олмайди.

**2. Педагогик адолат.** “Адолат тушунчаси муайян тарихий шарт-шароит ва ижтимоий-иқтисодий муносабатлар билан белгиланади. Адолатнинг ахлоқий жиҳати инсонлараро муомалада бир хил муносабатда бўлишни, бир-бирининг иззат-нафсига тегмасликни, ахлоқ-одоб қоидаларига риоя қилишликни билдиради”. Қолаверса, адолат инсоний қадр-қиммат билан унинг жамият томонидан тан олинганлиги, мавжуд ахлоқий қоида ва мажбуриятлар ўртасидаги ўзаро мутаносибликни тавсифлашга хизмат қилади. Педагогик адолат ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, у педагогнинг педагогик жараёнга объектив, ҳаққоний ёндаша олиши, унинг талабалар ҳуқ-атворини жамоа олдидаги хизматларига мувофиқ баҳолаш олишдаги ахлоқий тарбияланганлик даражаси (эзгу ишлари, қатъияти, жиддийлиги, инсонийлиги)ни ифодалайди.

**3. Педагогик мажбурият (педагогик деонтология).** Педагогик одобнинг муҳим категорияларидан бири бўлган – педагогик мажбурият тушунчасида жамият томонидан ўқитувчи шахсига, у томонидан бир қатор педагогик мажбуриятларнинг бажарилишига нисбатан қўйиладиган талаб ва ахлоқий йўл-йўриқ, кўрсатмаларни ўзида жамлайди. Педагог касбий фаолиятни ташкил этишда қуйидаги мажбуриятларни бажара олиши зарур: муайян меҳнат вазифаларини, асосан, ақлий меҳнат вазифаларини амалга ошириш; талабалар, уларнинг ота-оналари, ҳамкасблар билан ўзаро муносабатни тўғри ташкил этиш; танлаган касбига, талабалар ва педагогик жамоага ҳамда жамиятга бўлган шахсий муносабатини чуқур англаш. Педагогик мажбуриятлар сирасида, яна шунингдек, касбий фаолиятни ташкил этишга ижодий муносабатда бўлиш, ўзига нисбатан талабчанлик, касбий билимларини бойитиб ва педагогик малакасини оширишга интилиш, талабалар ва уларнинг ота-оналари билан ўзаро ҳурматга асосланган ва талабчан муносабатни ўрнатиш, мураккаб педагогик низоларни ижобий ҳал қилиш кўникмаларини ўзлаштириш кабиларни ҳам кўрсатиш зурур.

**4. Педагогик обрў.** Педагогнинг педагогик обрўга эга бўлиши у томонидан ташкил этиладиган касбий фаолият самарадорлигини кафолатлайди.

**Педагогик обрў** – педагогнинг талабалар, уларнинг ота-оналари, педагогик жамоа, шунингдек, жамият томонидан эътироф этилган ахлоқий мақоми

Педагогик ўзи томонидан қозонган обрўга таяниб, талабаларнинг ҳуқ-атворларини бошқаради, уларнинг ишончларини қозонади. Педагогик обрў педагогнинг маънавий-ахлоқий ва педагогик-психологик тайёргарлигини ҳам ифодалайди. Педагог эга бўлган обрў даражасини унинг чуқур билими, заковати, маҳорати, ўз ишига бўлган муносабати ва бошқалар белгилайди.

**Педагогик қобилият.** Педагогик жараённинг қанчалик самарали, муваффақиятли ташкил этилиши ўқитувчининг педагогик қобилиятга эгаллигига боғлиқ. Манбалардан бирида “қобилият” тушунчаси шундай шарҳланади: шахснинг осонлик билан бирон фаолиятни эгаллай олишини таъминлайдиган индивидуал психологик хусусият.

Қобилият умумий ва махсус қобилиятлар тарзида икки гуруҳга ажратилади. “**Умумий қобилиятлар** шахс фаолиятининг асосий турларида намоён бўлса, касбий фаолиятнинг айрим турларида намоён бўладиган қобилиятлар (математик, техник, мусиқа, тасвирий санъат, адабиёт (поэзия ва проза), жисмоний тайёргарлик ва бошқалар) **махсус қобилиятлар** деб юритилади... Қобилиятнинг етакчи хусусиятларидан бири – нарса ва ҳодисалар моҳиятини ижодий тасаввур қилишдир”.

**Педагогик қобилият** – педагог томонидан педагогик фаолиятни оқилона ташкил этилиши ва олиб борилишини, амалий вазифаларнинг самарали бажарилишини таъминлашда аҳамиятли бўлган хусусиятлар

Педагогик қобилиятга хос устувор хусусиятлар қуйидагилар саналади:

**Педагогик қобилиятга хос устувор хусусиятлар:**

- педагогик такт (педагогнинг талабалар билан турли фаолият шакллари бўйича ташкил этиладиган мулоқотда мавжуд ахлоқий тамойиллар, ҳуқ-атвор қоидаларга риоя қилиши,
  - уларга тўғри ёндашиш малакаларига эгаллиги);
- педагогик кузатувчанлик (педагогнинг талабаларга хос бўлган ҳатто энг оддий хусусиятларни ҳам пайқаб олиш қобилиятига эгаллиги);
- талабаларга бўлган муҳаббат (уларга меҳр қўйиш, меҳрибонлик кўрсатиш, ички кечинмалари, ҳис-туйғулари, орзу-умидлари, ҳаётий интилишлари билан ўртоқлашиш, улар учун қийин бўлган вазиятларда ғамхўрлик қилиш);
- билимларни узатишга бўлган эҳтиёж (педагог сифатида ўзидаги мавжуд билимларни талабаларга беришга интилиш)

[Ф.Н.Гоноболин](#) педагог шахсида қуйидаги қобилиятларнинг намоён бўлишини муҳим деб ҳисоблайди:

**Педагог шахсида намоён бўлиши зарур бўлган қобилият кўринишлари ([Ф.Н.Гоноболин](#)):**

- ўқувчини тушуна олиш қобилияти;
- ёш, психологик жиҳатдан барча ўқувчилар ўзлаштири оладиган материалларни тақдим эта олиш қобилияти;
- ўқувчиларнинг қизиқишларини ривожлантириш қобилияти;
  - ташкилотчилик қобилияти;
  - педагогик такт;
- ўз ишининг натижаларини кўра олиш ва б.

В.А.Крутецкий педагогга хос қобилиятларни умумлаштириб, уларнинг турлари қуйидаги эканлигини кўрсатиб ўтади:



### Педагогик қобилият турлари

Замонавий шароитда ҳар бир ўқитувчи ўзида қуйидаги педагогик қобилиятларни тарбиялай олиши керак:

- 1) мулоқотга киришувчанлик;
- 2) ҳиссий сезгирлик (касбий зийраклик, бошқаларга ҳамдард бўла олиш, ички сезгига эга бўлиш);
- 3) ҳаракатчанлик, таълим жараёни иштирокчиларига иродавий таъсир кўрсатиш ва ишонтириш қобилиятига эгалик;
- 4) ҳиссий барқарорлик (ўз-ўзини тута билиш, ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзини назорат қилиш);
- 5) келажакни мақбул ҳолда башоратлай билиш;
- 6) касбий мустақиллик, ижодий қобилиятга эгалик

Қобилиятли педагогларда қуйидаги ноёб қобилиятлар ҳам кўзга ташланади:

- бир вақтнинг ўзида бир неча фаолиятни бажара олиш (м: эшитиш, кўриш, ўқиш, ёзиш, фикр юритиш, мулоқот қилиш ва б.);

- атрофида кечаётган икки ёки бир неча воқеликни бирдек қабул қилиш (бир талабанинг маърузасини эшитгани ҳолда, бошқа талабаларнинг фаолиятларини кузата олиш);

- ўта қизиқувчанлик (табиат ва жамиятда кечаётган ҳар бир воқеа-ҳодиса (гарчи улар энг аҳамиятсиз, эътиборга ташланмайдиган бўлса-да) моҳиятини билишга интилиш, ҳаддан зиёд кўп саволларга жавоб топишга интилиш);

- мия фаолиятининг биокимёвий ва электрик фаоллиги (мия деярли тўхтовсиз фаолият кўрсатиб, ниҳоятда кам вақт “дам олади”, билиш жараёнида ноаниқликлар кўзга ташланса, улар тезда бартараф этилади; уйқучанлик қобилиятли педагогларга хос хусусият эмас);

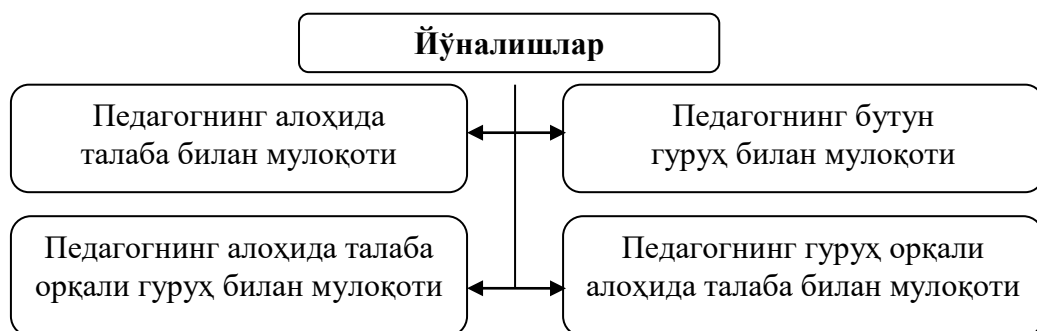
- нутқи ва фантазиясининг бойлиги (қобилиятли ўқитувчиларнинг аксарияти ниҳоятда бой нутққа эга, уларда фантазия (тасаввур қилиш) қобилияти беқиёс даражада кучли);

- кучли хотира (йирик ҳажмдаги матнни, м: дostonларни бир марта ўқиш билан тўлалигига ёдлаб олиб, уни сўзма-сўз қайта ҳикоя қилиб бериш қобилияти)га эгалик кабилар алоҳида ўрин тутади.

**Педагогик мулоқот маданияти.** Педагогга хос бўлган маҳорат асосини ташкил этувчи педагогик мулоқот маданияти унинг талабалар жамоаси, ота-оналар, ҳамкасблар ҳамда раҳбарият билан уюштириладиган мулоқот жараёнида намоён бўлади. Бунда, айниқса, педагогнинг талабалар жамоаси билан ўзаро мулоқоти муҳим аҳамиятга эга. Педагог талабалар билан мулоқотга киришиш, унинг самарали бўлишига интилади.

**Педагогик мулоқот маданияти** – педагогнинг талабалар жамоаси, ота-оналар, ҳамкасблар, раҳбарият билан педагогик одоб ҳамда мулоқот талабларига мувофиқ ҳолда уюштириладиган суҳбати

Педагогик мулоқот қуйидаги йўналишларда ташкил этилади:



### Педагогик мулоқот йўналишлари

Педагогик мулоқот руҳий-психологик таъсир кучига эга. Шу сабабли уни ташкил этишда мулоқот жараёнининг ижобий бўлишини таъминлаш педагогнинг зиммасига катта масъулиятни юклайди. Агарда тўғри ташкил этилган педагогик мулоқот талабада кўрқувнинг юзага келиши,

ишончсизликнинг туғилиши, диққат, хотира ва иш қобилиятининг сусайиши, нутқ меъёрининг бузилиши кабиларга сабаб бўлса, аксинча, назарий-педагогик ва амалий жиҳатдан тўғри ташкил этилган мулоқот юқоридаги ҳолатларнинг аксини келтириб чиқаради. Натижада талабаларда ўқишга ва мустақил ўрганишга, фикрлашга бўлган қизиқиш ортади.

Педагогик мулоқот ўзига хос ижтимоий-психологик жараён ҳам саналади. Мазкур жараёнда қуйидаги вазифалар бажарилади:

- 1) шахсни ўрганиш (билиш);
- 2) ахборот алмашиш;
- 3) фаолиятни ташкил этиш;
- 4) ҳамдард бўлиш

Мулоқот жараёнида талаба томонидан билдирилаётган фикрлар, унинг қарашлари шахсни яқиндан ўрганиш учун имконият яратади. Талаба шахсини яқиндан билиш, унинг ички кечинмалари, ўй-фикрлари, ҳис-туйғулари, орзу-умид, мақсад ва ҳаётини интилишларидан хабардор бўлиш педагогик жараённинг методик, руҳий жиҳатдан тўғри ташкил этилишини таъминлайди. Зеро, бу жараёнда педагогик талаба шахсига хос ёш, психологик ва шахсий хусусиятларни инобатга олган ҳолда фаолиятни ташкил этади.

Мулоқот жараёнидаги ахборот алмашинуви талабанинг ўзаро ижтимоий жараёнлар, шахс камолотининг кечишига доир маълумотлар алмашишини таъминлайди. Педагог ва талабалар ўртасида ҳамкорликни қарор топтириш эса ҳар қандай вазиятда ҳам улар ўртасида ўзаро ахборот алмашинуви самарали рўй беришини учун шароит яратади. Бу жараёнда педагог талабаларнинг энг яқин маслаҳатчиси, йўлбошчиси ва раҳбарига айланади. Мулоқот чоғида талабалар томонидан ўз шахсини, “мени”ни, кадр-қимматини етарлича баҳолаш ва ўз олдидаги ҳаётини мақсадларни қўйган ҳолда олға интилишларини таъминлашга жиддий эътибор қаратиш лозим. Мулоқот жараёнида ахборот алмашиш вазифасининг ҳал қилиниши қуйидаги воситалар асосида рўй беради:

- 1) нутқ;
- 2) паралингвистик (юн. “pará” – “яқин”, мулоқот таркибида сўзли, ғоявий маълумотларни сўзсиз воситалар билан биргаликда узатилиши) ва экстралингвистик (инг. “exterior” – “ташқарида”, немисча “linguistik” – гапираётган шахсининг ижтимоий вазифалари билан бевосита боғлиқ ҳолда нутқнинг ташкил этилиши – нутқий танаффуслар, кулгу, йўталиш, нафас олиш, йиғлаш, тутилиш ва б.) тизимлар;
- 3) мулоқотнинг ташкилий кўлами ва вақти;
- 4) кўз қарашлар ёрдамида ташкил этиладиган алоқа;
- 5) белгиларнинг оптик-кинетик тизими (мимика, пантомимика, жестлар – қўл ва оёқ ҳаракатлари).

Педагог раҳбарлиги ёки унинг йўл-йўриқлари, кўрсатмаларига асосан ўқув машғулоти ва тарбиявий ишларни ташкил этишда ҳам мулоқот

муҳим аҳамият касб этади. Айни шу вақтда мулоқотнинг фаолиятни ташкил этиш вазифасини намоён бўлади. Яқин-яқингача фаолиятни ташкил этишда педагогнинг етакчилиги, унинг бевосита раҳбарлиги устувор омил бўлган бўлса, замонавий шароитда роллар алмашинуви етакчи ўринга чиқди. Эндиликда аксарият ҳолларда талабаларнинг ўзлари таълим ва тарбиявий жараёнларни мустақил уюштириш имкониятига эга бўлдилар. Бирок, бу дегани, таълимий ва тарбиявий ишларни ташкил этиш даврида педагогнинг ўрни ва роли мутлақо акс этмайди, дегани эмас. Педагог бу жараёнда раҳбар, етакчи, маслаҳатчи, эксперт сифатида намоён бўлади ва талабаларни педагогик жараёнларни илмий-назарий, ташкилий-методик жиҳатдан тўғри уюштиришга йўналтиради.

Педагогик мулоқотнинг муҳим вазифаларидан яна бири – педагог ва талабаларнинг ўзаро ҳамдард бўла олишлари (педагогик эмпатияга эгаликлар) саналади.

**Педагогик ҳамдардлик** – педагог томонидан талабалар, ота-оналар ва ҳамкасбларининг хатти-ҳаракатлари, ҳиссиётлари, ҳаётий интилишлари, табиатларини тушуниш, бошқалар нуқтаи назарини маъқуллаш асосида жамоадаги муносабатларни меъёрда ташкил этилишини таъминлаш

Педагогик ҳамдардлик асосида педагог талаба шахси, унинг истакларини тушуниш ва у орқали талабаларга самарали таъсир этиш зарурлигини англайди.

Педагогик мулоқотни ташкил этишда педагог, айниқса, ёрдамига муҳтож талабаларга алоҳида эътибор бериш, ҳар бир талабада турли ўқув фанлари асосларини ўзлаштиришга қизиқтириш усулларини, ҳамкорлик, ижодкорликка асосланган меҳнатни ташкил этишни олдиндан ўйлаб қўйиш лозим.

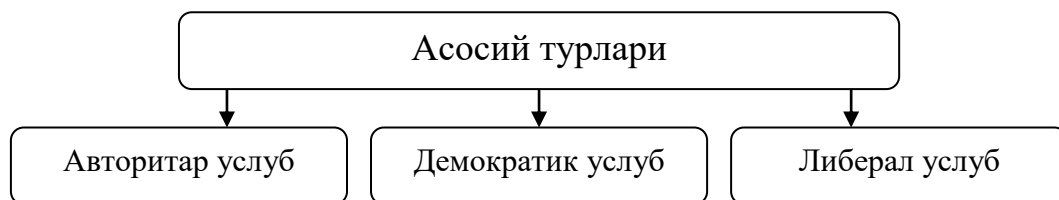
Педагогик амалиёт педагог томонидан ташкил этилаётган мулоқотни бир неча турга ажратиш мумкинлиги кўрсатади. Педагоглар ўз фаолиятларида мулоқотнинг қуйидаги турларига таяниб иш кўрадилар:

**Педагогик мулоқот турлари:**

- 1) ўзаро ижодий фаолиятга қизиқтирадиган мулоқот;
- 2) ўзаро дўстона муносабатга асосланган мулоқот;
- 3) муайян масофани сақлаган ҳолда ташкил этиладиган мулоқот;
- 4) кўрқитиш, таҳдид қидишга асосланган мулоқот;
- 5) ҳазил-мутойибага, юморга асосланган мулоқот

Педагог томонидан жамоа билан мулоқотни уюштириш техникасини доимий равишда таҳлил қилиб бориш мақсадга мувофиқдир. Маълум вазиятларда педагог раҳбар сифатида талабалар фаолиятларини бошқаради. Бу жараёнда ҳам мулоқот етакчи омил ҳисобланади. Бирок, мулоқотнинг самарадорлиги раҳбар сифатида намоён бўлаётган педагог томонидан қандай мулоқот услубининг танланганлиги билан белгиланади. Одатда, педагогнинг раҳбар сифатидаги мулоқот усуллари қуйидаги уч турга ажратилади:





### Педагогик мулоқот услублари

**1. Авторитар услуб.** Бунга кўра талабалар томонидан барча турдаги фаолиятнинг ташкил этилиши, мазмуни, шакли, метод ва воситаларининг барчаси фақат педагог томонидан белгиланади. Талабаларнинг ҳар қандай ташаббуслари рағбатлантирилмайди, аксинча, буйруқ, кўрсатма, йўлланма бериш, шунингдек, жазолаш чораларини кўриш орқали талабаларга таъсир этилади. Ҳатто талабаларнинг фаолиятлари ижобий баҳоланган вақтда ҳам уларга бўлган таъсир турли кесатиклар билан баён этилади. Яъни: “Сендан ижобий хатти-ҳаракатни кутмаган эдим?!”, “Буни қара-я, наҳотки ўзгарган бўлсанг!?”, “Қара-я, биргина аъло баҳо олиш билан ўзингни яхши инсон бўлиб қолган деб ҳисоблайсанми!?” ва ҳ.к. мазмундаги рағбатлар, улар асли ижобий ҳолатни эътироф этишга йўналтирилган бўлса-да, талабани янги ютуқларига илҳомлантирмайди. Аксинча, унда таълим олишга, таълим муассасасига ва педагогларга нисбатан совуққонликни юзага келтиради.

**2. Демократик услуб.** Унга кўра педагог педагогик фаолиятни ташкил этишда жамоанинг фикрига таяниб иш кўради. Ўқув машғулотлари ва тарбиявий ишларни ташкиллаштиришда ҳар бир талабанинг фикрини инобатга олишга, уларни умумлаштирган ҳолда энг самаралисини танлаб олишга интилади. Муҳокамалар чоғида барча талабаларнинг иштироклари таъминланади. Талабалар томонидан билдирилаётган ташаббуслар қўллаб-қувватланади, мавжуд имкониятлардан келиб чиққан ҳолда бу ташаббуслар амалиётга татбиқ этилади. Бу услубдан фойдаланаётган педагог зиммасидаги вазифа фақатгина талабаларнинг фаолиятини назорат қилиш, тузатишлар киритишдан иборат эмаслигини англаб етади. Асосий эътиборни талабаларнинг ютуқларини эътироф этган ҳолда ёки уларнинг хатоларини ўзларига аниқлаш ҳолда самарали тарбия чорасини кўришга қаратади. Ҳар бир талабанинг ютуғи алоҳида эътироф этиладики, бу эса уларни янги зафарларга эришишга руҳлантиради. Ушбу услубга асосланиб иш кўрадиган педагог ҳар бир талабанинг қизиқишлари ва қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда бажариладиган ишларни тўғри тақсимлашга ҳаракат қилади, фаол талабаларни тақдирлаб боришни фаолиятининг асосий йўналиши сифатида белгилайди. Педагог талабалар билан мулоқотни ўрнатишда илтимос, маслаҳатга таяниб иш кўради.

**3. Либерал услуб.** Одатда бу услуб педагог ва талаба муносабатларининг келишувчанликка асосланишини таъминлайдиган услуб сифатида эътироф этилади. Бу услубга кўра иш юритадиган педагог талабалар томонидан содир этилаётган салбий ҳолатларга ҳам эътибор бермасликка интилади. Талабаларни тартибга чақириш, вазиятдан келиб чиққан ҳолда уларнинг фаолиятини тўғри баҳолаб, жазолаш зарур бўлган вазиятларда ҳам

индамасликни одат қилиб олади. Бу эса талабаларнинг одобсиз, ялқов, масъулиятсиз бўлишларига олиб келади. Либерал услубни маъқул кўрадиган педагог талабалар ҳаёти билан мутлақо қизиқмайди, уларнинг фаолиятларига аралашмайди, ҳал қилувчи вазиятларда масъулиятни ўз зиммасидан соқит қилади. Айрим ҳолатларда бир-бирига зид бўлган фикрларни ҳам бирдек маъқуллайди. Бу таҳлитда иш кўрадиган педагог обрўга эга бўлмайди. Чунки унга ишониш мумкин эмас.

Педагогик фаолиятни ташкил этишда педагогнинг нафақат ўзи, балки унинг ижобий таъсири асосида талабалар ҳам мулоқот маданиятини ўзлаштириб боришлари лозим.

**Мулоқот маданияти** – мулоқот жараёнини ахлоқий меъёрлар, ижтимоий талабларга мувофиқ ташкил этиш асосида суҳбатдошни тушуна олиш эҳтиёжи ва қобилиятига эгалик

Таълим амалиёти педагогик мулоқот жараёнида педагоглар томонидан куйидаги камчиликларга йўл қўйилишидан далолат беради: эҳтиётсизлик, шахсиятпарастлик, суҳбатдошни ортиқча мажбурлаш; сусткашлик, ўзини жуда юқори ёки паст қўйиш; ҳаддан ташқари жонбозлик кўрсатиш.

**Педагогик релаксация.** “Фан-техника тараққиётининг ҳозирги босқичида, ишлаб чиқариш муносабатларининг жадаллашуви, халқ хўжалигининг турли жабҳаларида янги технологияларнинг жорий этилиши ва шу каби қатор омиллар инсон руҳиятига олдингиларига қараганда кўпроқ жисмоний, руҳий зўриқишлар бермоқда”. Педагог фаолиятида руҳан ёки жисмонан толиққан талабаларда руҳий ҳамда жисмоний чарчоқларни бартараф этишга ҳам эътибор қаратиш талаб қилинади. Мазкур талаб салбий руҳий омиллар таъсири кучайган, катта ҳажмдаги ахборотлар билан тўкнашиш рўй бераётган мавжуд шароитда айниқса муҳим аҳамият касб этади. Талабаларда руҳий ва жисмоний толиқишларни бартараф этишга қаратилган педагогик фаолият “**релаксопедия**” (лот. “relaxation” – қувватсизлик, заифлашиш, руҳан ёки жисмонан ҳолда тойиш; ҳолдан тойишни бартараф этиш педагогикаси) деб номланади. Сўнгги йиллар жаҳон таълими амалиётида ушбу педагогика имкониятидан кенг фойдаланилмоқда.

**Педагогик релаксация** – талабаларнинг ҳиссий фаолияти, руҳий-жисмоний қуввати ва ишчанлик қобилиятини қайта тиклаш

Мураккаб вазиятлар (имконияти чекланган, фанларни ўзлаштира олмайдиган ёки тарбияси оғир талабалар билан ишлаш)да релаксопедиянинг педагогик, психологик имкониятларидан ўринли, мақсадли, самарали фойдаланиш кутилган натижаларни беради. Релаксация шароитида бугунги кунда кенг оммалашган тренинг ва автотренинглар ижобий муҳитнинг ҳосил бўлишини таъминлайди. Улардан фойдаланиш вақтида талабалар ташқи ва ички таъсирлардан ҳимояланган бўлиб, уларга фақатгина педагогнинг

ишонтирувчи овозгина эшитилади. Бу эса педагогнинг таъсири ва унинг самарасини янада оширади.

Релаксация жараёнида талабалар педагогнинг қўллаб-қувватлашларини ҳис этишлари, унинг меҳр-муҳаббатидан баҳраманд бўлишлари, ҳамдарлигини ҳис қилишлари лозим. Шундагина талабалардаги руҳий зўриқиш, жисмоний толиқишларни бартараф этиш учун психологик муҳит юзага келади.

Мушаклар релаксацияси (яъни мушакларни бўшаштириш) даврида ўз-ўзини ишонтириш ва ахборотга таъсирчанлик юқори бўлади. Шунинг учун ҳам ўз-ўзини ишонтиришга йўналтирилган тренинг ва автотренингларни ушлаш ва уйқудан туришдан олдин қўллаш самарали ҳисобланади. Мушаклар релаксациясининг самарали кечиши учун ўқитувчи мушакларни бўшаштиришга ёрдам берадиган метод ва воситалардан хабардор бўлиши даркор.

Талабаларнинг руҳий зўриқиш ва жисмоний толиқишларини бартараф этиш мақсадида релаксация асосларини назарий жиҳатдан ўзлаштириб қолмай, улардан амалий жиҳатдан фойдаланишни ҳам билишлари зарур.

**Коммуникатив таъсир кўрсатиш** – талабалар билан мулоқотда бўлиш, уларга тўғри ёндашиш, педагогик назокат билан уларга тарбиявий, иродавий ва ҳиссий таъсир этиш

**Педагогик назокат (такт).** Юқорида айтиб ўтилганидек, маҳоратли педагог фаолиятида педагогик такт ҳам ўзига хос ўрин тутади:

**Педагогик (назокат) такт** – педагогнинг талабалар билан турли фаолият шакллари бўйича ташкил этиладиган мулоқотда мавжуд ахлоқий тамойиллар, ҳуққ-атвор қоидаларга риоя қилиши, уларга тўғри ёндашиш малакаларига эгаллиги

Педагогик такт педагог фаолиятига ғоявий ва амалий жиҳатдан бири-бирига мос келадиган педагогик ахлоқнинг бевосита татбиқ этишнинг шакли сифатида намоён бўлади. **Такт (дахлдорлик)** – ахлоқий ҳуққ-атвор, хатти-ҳаракат бўлиб, ўзида барча объектив ҳаракатларнинг оқибати ва уларнинг шахс томонидан субъектив қабул қилишни аввалдан кўра олиш, белгиланган мақсадга осонроқ эришиш йўллари излашнинг намоён бўлишини ифодалайди. Педагогик такт ўз моҳиятига кўра ижодий изланишни талаб этадиган амалий ҳаракатдир.

Педагогга хос бўлган педагог тактнинг асосий таркибий элементлари сифатида қуйидагиларни эътироф этиш мумкин:

- 1) шахсга нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлиш;
- 2) юксак талабчанлик;
- 3) суҳбатдошни қизиқиш билан тинглай олиш ва унга нисбатан қайғуриш малакаси;
- 4) руҳий барқарорлик, дадиллик ва оғир вазминлик;
- 5) муносабатлар жараёнида ишонч билан сўзлай олиш;
- 6) қатъиятлик (қайсарлик эмас);
- 7) талабаларга нисбатан эътиборли ва хушёр бўлиш

Талабаларга педагогик маҳорат асосларига доир билимларни беришда уларда педагогик тактнинг куйидаги элементларини тарбиялашга жиддий эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир:

- талаба шахсини ҳурмат қилиш ва унга нисбатан талабчанлик;
- турли фаолият бўйича талабаларда мустақилликни ривожлантириш ва уларнинг ишларига оқилона педагогик раҳбарлик қилиш;
- талабанинг рухий ҳолатига нисбатан эҳтиёткорона муносабатда бўлиш, унга нисбатан юксак идрок билан изчил талаблар қўйиш;
- талабаларга ишониш ва уларнинг фаолиятини назорат қилиб бориш;
- улар билан мулоқотни ташкил этишда ўзини оқлаган ишчан ва ҳиссий характерга эга муносабатларни қўшиб олиб бориш

Педагогнинг педагогик тактга эгаллиги унинг юриш-туриши, вазминлиги, ўзини тута билишида намоён бўлади. Ушбу сифат талабага ишонч билан қарашни назарда тутди. Талабага ишончсизлик билан қараш педагогнинг педагогик тактга эга эмаслигини ифодалайди. Ҳар қандай педагогик низо ёки зиддиятларнинг асосида педагогнинг педагогик тактга эга эмаслиги ётади. Ҳар қандай қўполлик, кесатиқ ва койишлар, талабаларни доимий равишда танқид қилиш, уларга ишончсизлик билдириш педагогик низоларни келтириб чиқаради. Педагогик такт, шунингдек, педагогнинг талаба жавобини диққат билан тинглашида, жавобнинг мазмунига алоҳида эътибор қаратишида, борди-ю, талаба хатога йўл қўядиган бўлса, уни босиқлик, вазминлик билан тўғрилашда, талаба фаолиятини ҳаққоний, оқилона баҳолашда, қўйилган баҳонинг моҳиятини изоҳлашда намоён бўлади. Бу жараёнда жавоб бераётган талабага жилмайиш, турли имо-ишоралар билан, бошни қимирлатиш, юз ифодалари, қўл ҳаракатлари билан унинг жавобларини маъқуллаб туриш педагогик фаолият самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Маҳоратли педагог талабалар фаолиятини баҳолашда эҳтиёткор бўлиши лозим. Зеро, нотўғри қўйилган баҳо талаба шахсига салбий таъсир кўрсатиб қолмай, балки унинг ўқишга бўлган қизиқишини сўндиради. Талабалар фаолиятини баҳолашда В.А.Сухомлинскийнинг педагогик тажрибасига таяниб иш қўриш мақсадга мувофиқдир:

1. Ўқувчига амалий ёндашиш (“Ўқувчи бўлгандан кейин ўқиб келиш керак-да” тарзида эмас), балки унга шахс сифатида муносабатда бўлиш (“Ўқувчим, энг аввало, шахс, бола, сўнгра эса ўқувчи. Мен унга қўядиган баҳо унинг билими ўлчови эмас, балки менинг унга нисбатан инсоний муносабатимдир” тарзида ёндашиш).

2. Ҳар бир баҳо ўқувчини келажакка ишонч руҳида тарбиялаши зарур; у ўқувчининг меҳнатини рағбатлантириши, бироқ, унинг дангасалиги ва қобилиятсизлиги учун жазо воситаси бўлмаслиги зарур.

Педагогик маҳорат негизида педагогнинг касбий, яъни, педагогик тажрибага эга бўлиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

**Педагогик тажриба** – касбий фаолиятни ташкил этиш жараёнида педагог томонидан ўзлаштирилган орттирилган билим, кўникма ва малакалар мажмуи

У қуйидаги **йўллар** билан ҳосил қилинади:

**Педагогик тажрибани ҳосил қилиш йўллари:**

- 1) мустақил ўқиб-ўрганиш;
- 2) илғор иш тажрибалари билан танишиш;
- 3) илмий анжуманларда иштирок этиш;
- 4) ўзаро тажриба алмашиш;
- 5) ҳамкорликда педагогик изланишларни олиб бориш;
- 6) тажрибали шахслардан маслаҳат олиш ва б.

Педагогик жараёндаги муҳим ҳодисалардан бири – низо саналади.

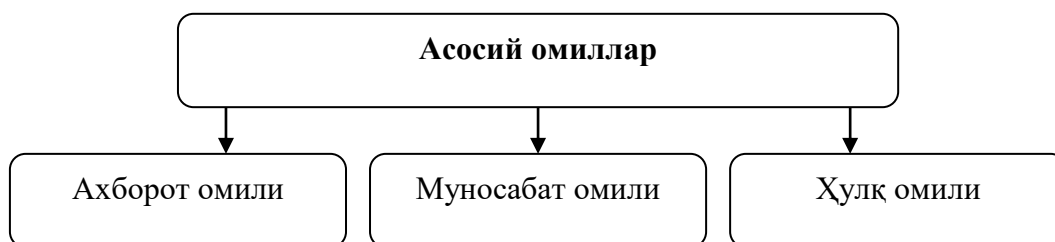
**Низо** – қарама-қарши, бир-бирига тўғри келмайдиган кучлар тўқнашуви, икки ёки undan кўп тарафлар орасида ўзаро келишувнинг йўқлигини, манфаатлар тўқнашувини ифодаловчи зиддият  
**Педагогик низо** – педагог ва талаба, ота-она, ҳамкасблар ёки раҳбарият ўртасида педагогик жараёнда юзага келган манфаатлар тўқнашуви, ўзаро қарама-қаршилик

Педагогик низо бир қатор белгиларга эга. Унга хос бўлган асосий белгилар қуйидагилардир:

**Педагогик низонинг асосий белгилари:**

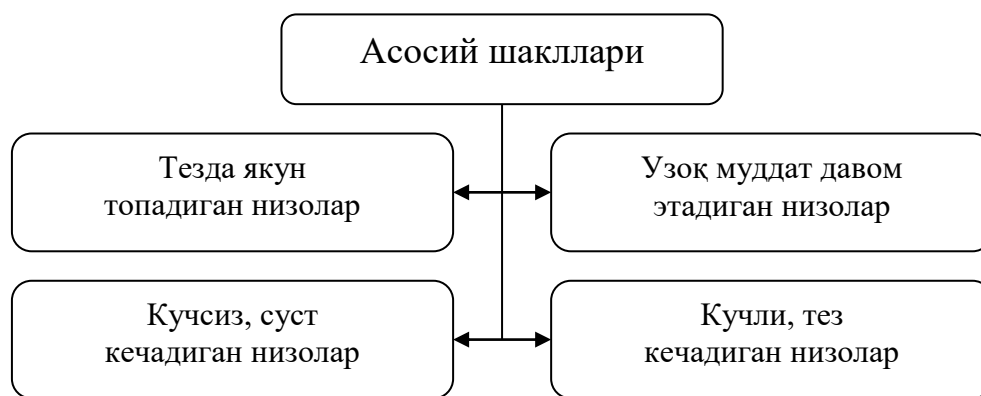
- инқироз;
- англашилмовчилик;
- кутилмаган ҳодиса;
- зўриқиш;
- ноқулайлик, ички ёки ташқи хавотир, бартараф этиш қийин бўлган қўрқув

Педагогик низоларни келтириб чиқарувчи **омиллар**:



**Педагогик низони келтириб чиқарувчи омиллар**

Давомийлигига кўра педагогик низолар бир неча турли бўлади. Уларнинг асосий турлари қуйидагилардир:



### Педагогик низонинг асосий турлари

Педагогик низоларда адолатсизликларга, ижтимоий муносабатлардаги яккаҳоқимликка йўл қўйиб бўлмайди.

Педагогик низоларни ҳал этишда бир қатор йўл тугилади. Улар орасида энг самарали йўллар қуйидагилар саналади:

#### Педагогик низоларни самарали ҳал этиш йўллари:

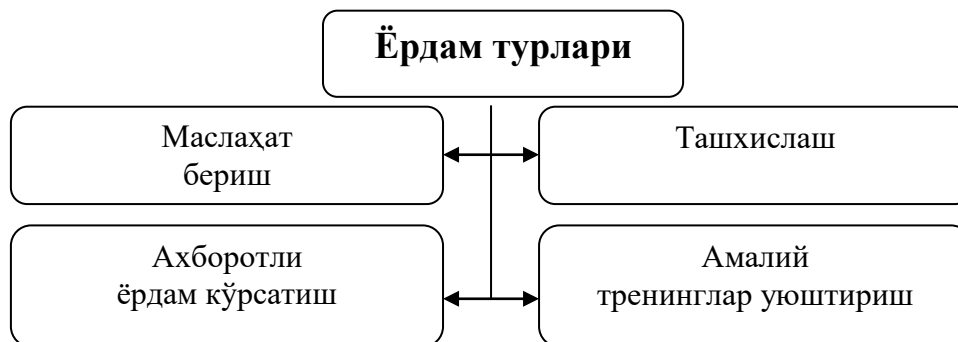
1. Низонинг таъсир доирасини кенгайтирмаслик.
2. Қулай ечимларни таклиф қилиш.
3. Ман этилган усулларни қўлламамаслик, шакллардан фойдаланмаслик.
4. Шикоятлар сонини қисқартириш.
5. Иккинчи даражали масалаларни ҳам узвий равишда ҳал қилиб бориш.
6. Низога киришган субъектлар шахсини камситадиган сўзлардан фойдаланмаслик

Педагогик низоларни ҳал этишда бир қатор усуллар ҳам қўлланилади. Улар орасида энг самарали усуллар қуйидагилар саналади:



#### Низони ҳал қилишнинг педагогик ва маъмурий усуллари

Педагоглар педагогик низо иштирокчиларига педагогик, педагогик ёрдам кўрсата олиш имкониятига ҳам эга бўлишлари зарур. Бу борада кўрсатиладиган ёрдам турлари куйидагилар саналади:



### Педагогик низо субъектларига кўрсатиладиган педагогик-психологик ёрдам турлари

Луғавий жиҳатдан “имидж” (инг. “*image*”) тушунчаси “сиймо”, “тимсол”, “қиёфа” ва “образ” маъноларини англатади. Моҳиятига кўра эса ушбу тушунча ёрдамида “жозибача”, “мафтункорлик” маънолари англанади.

**Педагогик имидж** педагог маънавий-ахлоқий қиёфаси билан унинг ташқи кўриниши ўртасидаги ўзаро уйғунлик, мутаносибликни ифодалайди.

### Назорат учун саволлар:

1. “Маҳорат” тушунчаси қандай маънони англатади?
2. Педагогик маҳорат нима?
3. Педагогик маҳорат қандай муҳим таркибий қисмлардан иборат?
4. Педагогик билимдонлик нима ва унга қандай сифатлар хос?
5. “Педагогик рефлексия” деганда нимани тушунасиш?
6. “Педагогик одоб” тушунчаси қандай маънони англатади?
7. Педагогик одобнинг асосий шакллари қайсилар?
8. Педагогик деонтология нима?
9. Педагогик обрў қандай қозонилади?
10. Педагогик қобилият нима?
11. [В.А.Крутецкий](#) педагогик қобилиятнинг қандай турларини кўрсатади?
12. Қандай қобилиятлар ноёб қобилиятлар саналади?
13. “Педагогик мулоқот маданияти” деганда нимани тушунасиш?
14. Педагогик эмпатия нима?
15. Педагогик мулоқот қандай турлари ва услублари мавжуд?
16. “Педагогик релаксация” деганда нимани тушунасиш?
17. Педагогик назокат (такт) нима?
18. Педагогик тажриба нима ва у қандай йўллар билан ҳосил қилинади?
19. Педагогик низо нима ва унга хос белгилар қайсилар?
20. Педагогик низо қандай йўллар билан ҳал этилади?
21. “Имидж” ва “педагогик имидж” деганда нимани тушунасиш?

### 3-МАВЗУ. ПЕДАГОГИК КРЕАТИВЛИК ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

#### Режа:

1. “Креативлик” ва “педагогик креативлик” тушунчаларининг моҳияти.
2. Педагогнинг креативлик потенциали.
3. Креативлик потенциалининг таркибий асослари ва устувор тамойиллари.
4. Педагогнинг креативлик потенциали даражасини аниқловчи мезонлар

**Таянч тушунчалар:** креативлик, креативликни ривожлантириш, креативликни ривожлантиришга тўсқинлик қилувчи омиллар, креатив потенциал, педагогик креативлик, педагогнинг креатив потенциали, креатив потенциалнинг таркибий асослари ва тамойиллари, педагогнинг креатив потенциалини аниқловчи мезонлар.

#### Фойдаланиш учун адабиётлар:

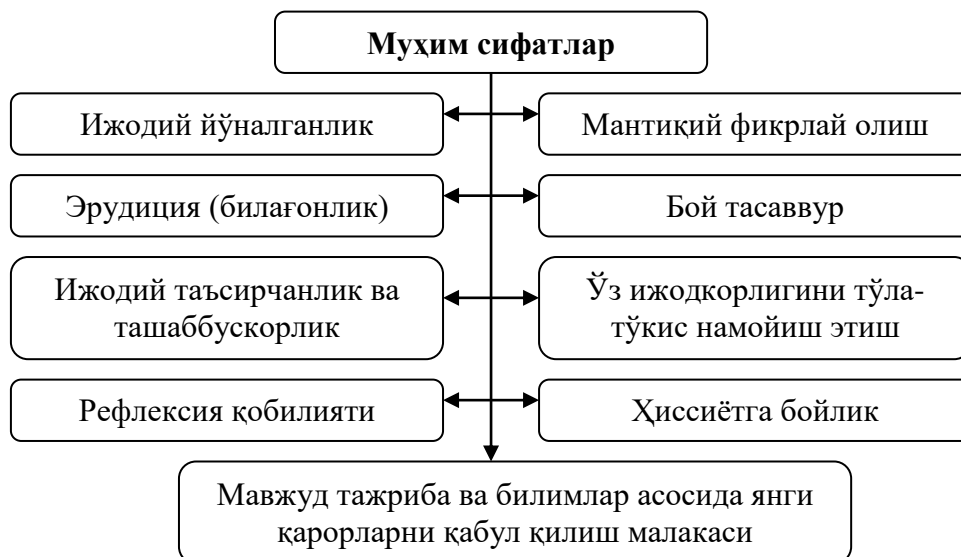
1. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности – СПб.: СПГУТД, 2006.
2. Башина Т.Ф., Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009.

**Креативлик** (лот., инг. “create ” – яратиш, “creative ” яратувчи, ижодкор) – индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқаришга тайёрликни тавсифловчи ҳамда мустақил омил сифатида иқтидорлиликнинг таркибига кирувчи ижодий қобилияти маъносини ифодалайди. Шахснинг креативлиги унинг тафаккурида, мулоқотида, ҳис-туйғуларида, муайян фаолият турларида намоён бўлади. Креативлик шахсни яхлит ҳолда ёки унинг муайян хусусиятларини тавсифлайди. Шунингдек, креативлик иқтидорнинг муҳим омили сифатида акс этади. Қолаверса, креативлик зеҳни ўткирликни белгилаб беради.

П.Торренс фикрича, креативлик: муаммога ёки илмий фаразларни илгари суриш; фаразни текшириш ва ўзгартириш; қарор натижаларини шакллантириш асосида муаммони аниқлаш; муаммо ечимини топишда билим ва амалий ҳаракатларнинг ўзаро қарама-қаршилигига нисбатан таъсирчанликни ифодалайди.

Креативлик сифатлари қуйидагилар саналади:





### Креативлик негизида ақс этувчи муҳим сифатлар

Бошқа ҳар қандай сифат (фазилат) каби креативлик ҳам бирданга шаклланмайди. Креативлик муайян босқичларда изчил шакллантириб ва ривожлантирилиб борилади. Хўш, шахс фаолиятида креативлик хусусиятлари қачондан намоён бўлади?

Одатда креативлик болаларнинг фаолиятида тез-тез кўзга ташлансада, бироқ, бу ҳолат болаларнинг келгусида ижодий ютуқларни қўлга киритишларини кафолатламайди. Фақатгина улар томонидан у ёки бу ижодий кўникма, малакаларни ўзлаштиришлари зарур деган эҳтимолни ифодалайди.

Болаларда креативликни ривожлантиришда қуйидаги шартларга эътибор қаратиш зарур:

- 1) улар томонидан кўп саволлар берилишини рағбатлантириш ва бу одатни қўллаб-қувватлаш;
- 2) болаларнинг мустақиллигини рағбатлантириш ва уларда жавобгарликни кучайтириш;
- 3) болалар томонидан мустақил фаолиятни ташкил этилиши учун имконият яратиш;
- 4) болаларнинг қизиқишларига эътибор қаратиш.

Қуйидаги омиллар шахсда креативликни ривожлантиришга тўсқинлик қилади:

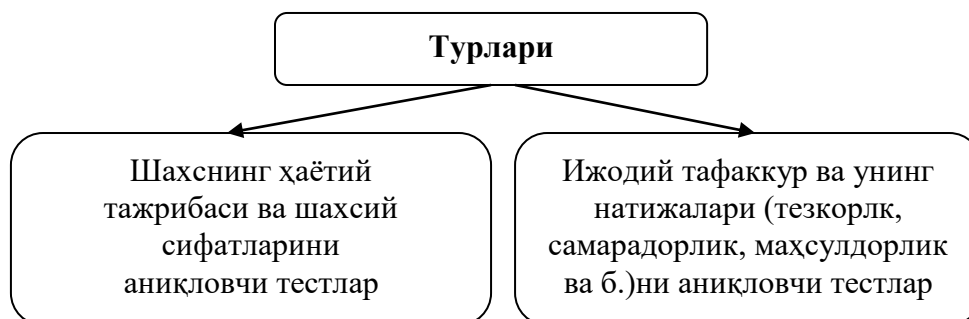
- 1) ўзини таваккалдан олиб қочиш;
- 2) фикрлаш ва хатти-ҳаракатларда қўполликка йўл қўйиш;
- 3) шахс фантазияси ва тасаввурининг юқори баҳоланмаслиги;
- 4) бошқаларга тобе бўлиш;
- 5) ҳар қандай ҳолатда ҳам фақат ютуқни ўйлаш.

Психологияда П.Торренс томонидан шахс креативлигини аниқловчи тест ишлаб чиқилган. П.Торренснинг фикрича, шахс креативлиги ўзида қуйидаги белгиларни намоён қилади:

- 1) саволлар, камчиликларга ёки бир-бирига зид маълумотларга эътиборсиз бўлмаслик;

2) муаммоларни аниқлаш учун ҳаракат қилиш, илгари сурилган тахминлар асосида уларнинг ечимини топишга интилиш.

Бугунги кунда психологияда шахс креативлиги унинг фаолиятига хос икки жиҳатга кўра аниқланмоқда. Бунда фаолиятнинг икки жиҳатини ёритувчи тестлардан фойдаланилади. Улар қуйидагилардир:



### Шахс креатив фаолиятининг икки жиҳатини ёритувчи тест турлари

**Педагогик креативлик:** педагогнинг анъанавий педагогик фикрлашдан фарқли равишда таълим ва тарбия жараёнини самарадорлиги таъминлашга хизмат қилувчи янги ғояларни яратиш, шунингдек, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган тайёргарлигини тавсифловчи қобилияти.

Педагогнинг креативлик потенциали унинг умумий хусусияти сифатида акс этади. У ижодий фаолиятнинг дастлабки шарти ва натижаси саналади. Мазкур сифат шахснинг ўз-ўзини намоён қилиш лаёқатига эгаликни ва тайёрликни ифодалайди. Қолаверса, креатив потенциал негизида ҳар бир мутахассиснинг шахсий қобилиятлари, табиий ва ижтимоий қуввати яхлит ҳолда намоён бўлади.

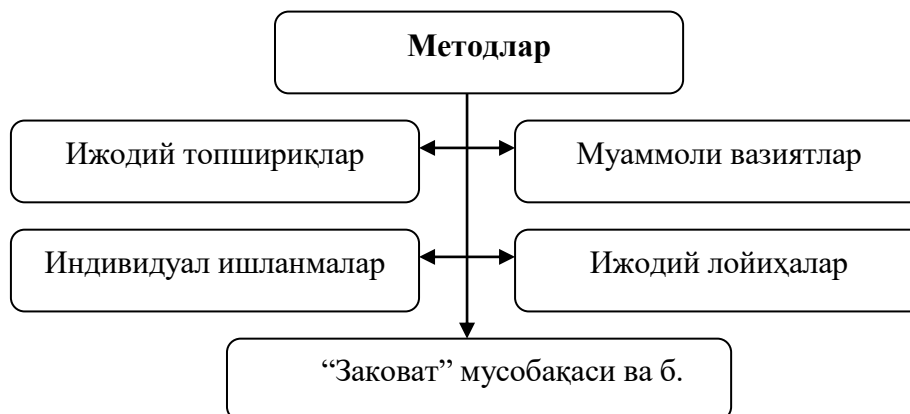
Креатив потенциал билиш жараёнига йўналтирилган ижодкорлик билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, анъанавий тафаккур юритишдан фарқли равишда тафаккурнинг тезкорлиги ва эгилувчанлигида, янги ғояларни яратиш, қобилияти, шунингдек, шахс характериға хос жиҳатлар – бир қолипда фикрламасликда, ўзига хосликда, ташаббускорликда, ноаниқликка тоқат қилишда, заковатли бўлишда акс этади.

Педагог креативлик потенциалиға эға бўлиши учун касбий фаолиятида қуйидагиларға эътиборини қаратиши зарур:

- касбий фаолиятиға ижодий ёндашиш;
- янги-янги ғояларни яратишда фаоллик кўрсатиш;
- илғор педагогик ютуқ ва тажрибаларни мустақил ўрганиш;
- ҳамкасблар билан педагогик ютуқлар хусусида фикр алмашиш

Ҳар бир педагогнинг ўзини ўзи ривожлантириши ва ўзини ўзи намоён эта олиши бевосита унинг креативлик қобилиятиға эғалиги билан боғлиқ.

Педагогнинг креативлик потенциални ривожлантиришда қуйидаги методлардан фойдаланиш самарали саналади:



### **Педагогнинг креативлик потенциални ривожлантирувчи методлар**

Одатда педагогларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари педагогик муаммоларни ҳал қилишга интилиш, илмий-тадқиқот ишлари ёки илмий лойиҳаларни амалга ошириш ва ўзаро ижодий ҳамкорликка эришишлари орқали таъминланади.

Педагог ўз-ўзидан ижодкор бўлиб қолмайди. Унинг ижодкорлик қобилияти маълум вақт ичида изчил ўқиб-ўрганиш, ўз устида ишлаш орқали шакллантирилади ва у аста-секин такомиллашиб, ривожланиб боради. Ҳар қандай мутахассисда бўлгани каби бўлажак педагогларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари учун талабалик йилларида пойдевор қўйилади ва касбий фаолиятни ташкил этишда изчил ривожлантириб борилади. Бунда педагогнинг ўзини ўзи ижодий фаолиятга йўналтириши ва бу фаолиятни самарали ташкил эта олиши муҳим аҳамиятга эга. Педагог ижодий фаолиятни ташкил этишда муаммоли масалаларни ечиш, муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, шунингдек, педагогик характердаги ижод маҳсулотларини яратишга алоҳида эътибор қаратиши зарур.

Муаммоли масала ва вазиятларни ҳал қилар экан, педагогнинг масала ечимини топишга ижодий ёндашиши унда ҳиссий-иродавий сифатларнинг ривожланишига ёрдам беради. Педагог ўз олдида муаммоли масалаларни қўйиш орқали мавжуд билимлари ва ҳаётий тажрибаларига зид бўлган далиллар билан тўқнаш келади. Бунинг натижасида ўз устида ишлаш, мустақил ўқиб ўрганишга нисбатан эҳтиёж сезади.

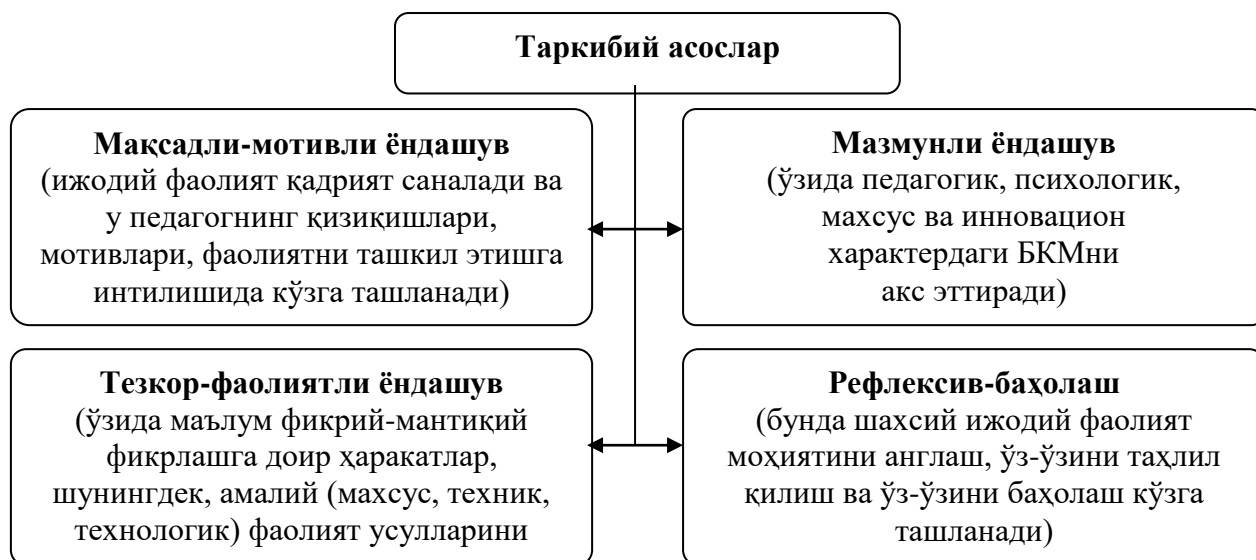
Креативлик потенциалига эга педагог ўзида қуйидаги малакаларни намоён эта олади:

- бажариладиган вазифанинг моҳияти ва аҳамиятини белгилай билиш;
  - масаланинг қўйилишини таҳлил қила олиш;
    - масалани ҳал қилиш режасини тузиш;
  - масалани ҳал қилишда самарали методлар (анализ, синтез, индукция, дедукция, таққослаш ва б.)ларни қўллаш;
    - масалани ҳал қилиш усуллари танлай олиш;
- қабул қилинган қарорнинг тўғрилигини асослаш ва қайта текшириш;
  - масалани ҳал қилишда кичик тадқиқот (изланиш)ни олиб бориш;
- масалани ҳал қилиш шароити, жараённинг бориши ва масала ечими яқунларини умумлаштиришга оид далилларни расмийлаштириш

Педагогнинг илмий-тадқиқот ишлари ва илмий ёки ижодий лойиҳаларни амалга ошириши унда креативлик потенциалини янада ривожлантиради. Натижада педагог:

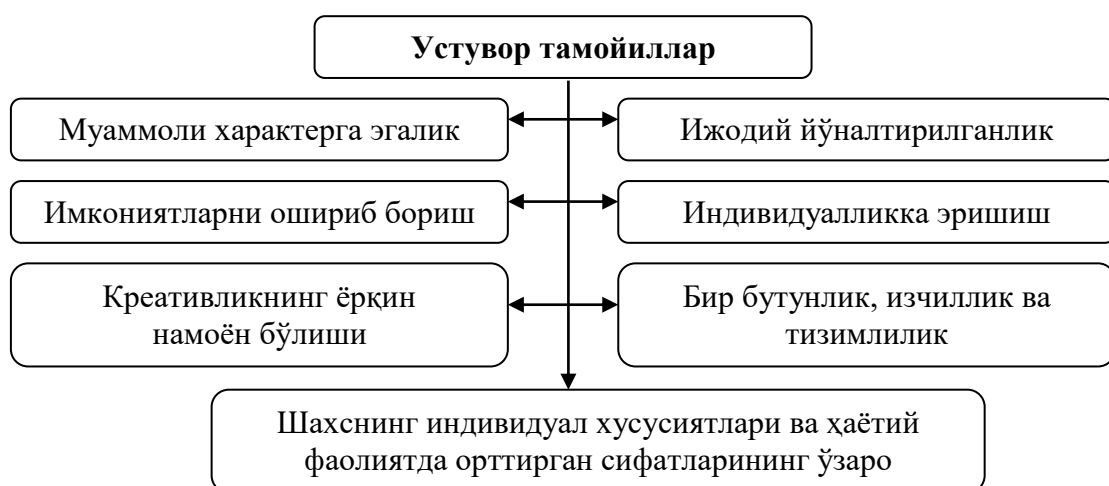
- ижодий фикрлашга одатланади;
- илмий-тадқиқот фаолиятини олиб бориш кўникмаларини пухта ўзлаштиради;
- педагогика ёки мутахассислик фани ютуқлари ҳамда илғор тажрибалардан фойдаланиш имкониятларини мустақил таҳлил қилади;
- педагогик жамоа томонидан олиб борилаётган илмий тадқиқот ва ижодий лойиҳаларни бажаришда фаол иштирок этади

Педагогнинг креатив потенциали қуйидаги таркибий асосларни ўз ичига олади:



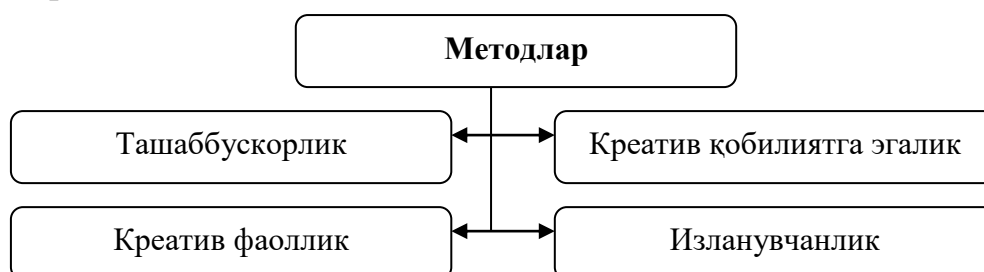
### Педагог креатив потенциалининг таркибий асослари

Педагогнинг креативлик потенциали кўп даражали жараён ва у қуйидаги тамойилларга таянади:



### **Педагог креативлик потенциалининг устувор тамойиллари**

Педагогнинг кротивлик потенциали даражасини аниқловчи мезонлар куйидагилар саналади:



### **Педагогнинг креатив потенциали даражасини аниқловчи мезонлар**

Ушбу мезонлар педагоглар креатив потенциалини уч даражада аниқлаш имконини беради:

<b>Педагог креатив потенциалининг муҳим даражалари</b>		
№	Даражалар	Даража хусусиятлари
1.	Юқори	Мунтазам равишда турли ташаббусларни илгари суради, креатив қобилиятга эгалигини изчил намоёиб этиб боради, креатив жиҳатдан ўта фаол, изланувчан
2.	Ўрта	Баъзан у ёки бу ташаббусни илгари суради, креатив қобилиятга эгалиги мунтазам бўлмаса-да, аммо намоён бўлади, креатив жиҳатдан бир қадар фаол, изланувчан бўлишга интилади
3.	Паст	Гарчи у етарлича асосланмаган бўлса-да, ташаббусни илгари суршга интилади, креатив қобилияти етарлича намоён бўлмайди, изланувчан бўлишга интилмайди

Болаларда креативлик сифатларини ривожлантириш юзасидан Девид Льюис томонидан амалий кўрсатмалар ишлаб чиқилган. Кўрсатма куйидагилардан иборат:

1. Болаларнинг саволларига чидам билан тўғри жавоб беринг.
2. Уларнинг саволлари ва фикрларини жиддий қабул қилинг.
3. Болаларга ўз ишлари билан шуғулланишлари учун алоҳида хона ёки бурчак ажратинг.

4. Агарда ижодий жараён билан боғлиқ бўлса, у ҳолда болани хонадаги тартибсизлик учун койиманг.
5. Вақти-вақти билан болаларга уларни яхши кўришингизни ва уларни қандай бўлсалар, шундай қабул қилишларини намоён этинг.
6. Болаларга имкониятларига мос юмушларни буюринг.
7. Уларга шахсий режаларини ишлаб чиқиш ва қарорлар қабул қилишга кўмаклашинг.
8. Болаларга фаолиятларда юқори натижаларга эришишларига ёрдам беринг.
9. Камчиликларини кўрсатган ҳолда болани бошқалар билан солиштирманг.
10. Болани камситманг ва ўзини ёмон, ожиз деб ҳисоблашишига йўл кўйманг.
11. Уни мустақил фикрлашга ўргатинг.
12. Болани севимли машғулотини ташкил этиши учун зарур буюмлар билан қуроллантиринг.
13. Уни турли воқеаларни ўйлаб топишга, фантазия қилишга мажбурланг, бу жараёнда унга ёрдамлашинг.
14. Болани ёшлиқдан ўқиб-ўрганишга одатлантиринг.
15. Доимо боланинг эҳтиёжларига эътибор қаратинг.
16. Ҳар куни бола билан юзма-юз суҳбатлашиш учун вақт топинг.
17. Оилага оид масалаларнинг муҳокамасига болаларни ҳам жалб қилинг.
18. Хатолари учун болани масхара қилманг.
19. Болани ҳар бир ютуғи учун мақтанг.
20. Унинг ютуқларини мақташда самимий бўлинг.
21. Болани турли ёшдаги кишилар билан мулоқот қилишга ўргатиб боринг.
22. Унинг борлиқни англашига ёрдам берадиган амалий тажрибаларни ўйлаб топинг.
23. Болага турли латга-путталар билан ўйнашни тақиқламанг – бу унинг тасаввурини бойитади.
24. Уни муаммони топиш ва уни ҳал қилишга рағбатлантиринг.
25. Болага нисбатан ўз муносабатингизни баҳолашда одил бўлинг.
26. У билан муҳокама қилинадиган мавзуларни чекламанг.
27. Болага қарорларни мустақил қабул қилиш ва унинг учун жавобгар бўлиш имконини беринг.
28. Болага унинг шахс бўлиб шаклланиши учун ёрдам беринг.
29. Болага унинг учун фойдали бўлган телекўрсатувларни томоша қилиши ва радио эшиттиришларни тинглаши учун кўмаклашинг.
30. Уни ўз қобилиятларини ижобий қабул қилишга одатлантириб боринг.
31. Болани катталардан мустақил бўлишга ўргатиб боринг.
32. Боланинг ўзига ва унинг соғлом фикрга эғалигига ишонинг.
33. Болага “Мен ҳам буни билмайман” деб, уни муваффақиятсизликларга безътибор бўлишга ўргатманг.

34. Болага, гарчи у ишнинг ижобий натижага эга бўлишига ишонмаса-да, бошланган ишни охирига етказиши учун имконият яратинг.

35. Кундалик дафтар юритинг ва унга болада креатив қобилият шаклланишини қайд этиб боринг.

### **Назорат учун саволлар:**

1. “Креативлик” тушунчаси қандай маънони англатади?
2. П.Торренснинг фикрича, креативлик негизида қандай кўникма-малакалар намоён бўлади?
3. Креативликка хос энг муҳим сифатлар қайсилар?
4. Шахснинг креативлик хусусиятлари қайси ёшда кўзга ташланади?
5. Болаларда креативликни ривожлантиришда қандай шартларга амал қилиш зарур?
6. Қандай омиллар шахсда креативликни ривожлантиришга тўсқинлик қилади?
7. П.Торренс шахс креативлиги ўзида қандай белгиларни намоён қилади деб ҳисоблайди?
8. Шахс креативлигини аниқловчи тестлар неча турга бўлинади?
9. Педагогик креативлик нима?
10. “Педагогнинг креативлик потенциали” деганда нимани тушунасиз?
11. Педагог креативлик потенциалига эга бўлиши учун нималарга эътибор қаратиши зарур?
12. Педагогнинг креативлик потенциалини ривожлантиришда қандай методлардан фойдаланиш мумкин?
13. Креативлик потенциалига эга педагог ўзида қандай малакаларни намоён этади?
14. Педагогнинг креативлик потенциали қандай таркибий асосларни ўз ичига олади?
15. Педагогнинг креативлик потенциали қандай тамойилларга таянади?
16. Педагогнинг креативлик потенциали даражасини аниқловчи мезонлар қайсилар саналади?
17. Педагогнинг креативлик потенциалини қандай даражаларда аниқлаш мумкин?
18. Девид Льюис томонидан ишлаб чиқилган амалий кўрсатмалар қандай мақсадга хизмат қилади?

## **III. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ**

### **1. Асосий дарслик ва ўқув қўлланмалар**

7. Ўзбекистон Республикасининг Конститутуцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992.

8. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997.

9. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997.

10. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000.

11. Давлат олий ўқув юртининг намунавий Устави (1999 йил) / Олий таълим. Меъёрий хужжатлар тўплами. – Тошкент: Адолат, 2001.

12. Ўзбекистон Республикасида олий таълимнинг меъёрий хужжатлари. – Тошкент: Адолат, 2001.

7. Кухарев Н.В. На пути к профессиональному совершенству. – Москва: Просвещение, 1990.

8. Муҳиддинов А.Г. Ўқув жараёнида нутқ фаолияти. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.

9. Сайидахмедов Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. – Тошкент: Олий педагогика институти, 2003.

10. Султонова Г.А. Педагогик маҳорат. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2005.

11. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. – Тошкент: Фан, 2006.

12. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технология: назария ва амалиёт. – Тошкент: “Фан”, 2005.

13. Қудратов Т. Нутқ маданияти асослари / Олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1993.

### **2. Қўшимча адабиётлар**

1. Букатов В.М., Ершова А.П. Нескучные уроки. Обстоятельное изложение игровых технологий обучения школьников / Пособие для учителей физики, математики, географии, биологии. – Петрозаводск: ПГПИ, 2008.

2. Букатов В.М. Педагогические тайнства дидактических игр / 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Центр инноваций и развития, 2003.

3. Панина Т. С., Вавилова Л.Н. Современные способы активизации обучения / Учебное пособие. Под ред. Т.С.Паниной. – 4-е изд., стер. – Москва: Издательский центр “Академия”, 2008.

4. Панфилова А.П. Инновационные педагогические технологии. Активное обучение / Учебное пособие. – Москва: Издательский центр “Академия”, 2009.

5. Психолого-педагогическое сопровождение реализации инновационных образовательных программ / Под ред. Ю.П.Зинченко, И.А.Володарской. – Москва: Изд-во МГУ, 2007.



6. Ситуационный анализ или анатомия Кейс-метода / Под ред. Ю.П.Сурмина. – Киев: Центр инноваций и развития, 2002.

7. Современные образовательные технологии / Учебное пособие. Под ред. Н.В.Бордовской. – 2-е изд., стер. – Москва: КНОРУС, 2011.

8. Ступина С.Б. Технологии интерактивного обучения в высшей школе / Учебно-метод. пособие. – Саратов: Издательский центр “Наука”, 2009.

### **3. Электрон таълим ресурслари**

11. [www.tdpu.uz](http://www.tdpu.uz)

12. [www.pedagog.uz](http://www.pedagog.uz)

13. [www.edu.uz](http://www.edu.uz)

14. [www.Ziyonet.uz](http://www.Ziyonet.uz)

15. [www.ziyo.edu.uz](http://www.ziyo.edu.uz)

16. [www.gov.uz](http://www.gov.uz)

17. [www.ziyonet.uz](http://www.ziyonet.uz)

18. [www.istedod.uz](http://www.istedod.uz)

19. [www.cer.uz](http://www.cer.uz)

20. [tdpu-INTRANET.Ped](http://tdpu-INTRANET.Ped)